

Kaivalya

Civil Services Mentors Hub

UPSC Mains Question Papers Translated In
Marathi Medium G.S. 1 (2013 to 2023)

UPSC मुख्य प्रश्नपत्रिका मराठी माध्यमात
अनुवादित G.S. 1 (2013 ते 2023)

Table of Contents

1	Art & Culture & History	4
1.1	Indian Culture - Salient aspects of Art Forms, Literature and Architecture from ancient to modern times.	4
1.1.1	Indian Culture	4
1.1.2	Art Forms:	6
1.1.3	Literature:	7
1.1.4	Architecture:.....	8
1.2	Modern Indian History from about the middle of the eighteenth century until the present-significant events, personalities, issues.The Freedom Struggle — its various stages and important contributors/contributions from different parts of the country.	9
1.2.1	Middle of the eighteenth century:	9
1.2.2	British Economic Policies:	10
1.2.3	Socio-Religious Reform Movements:	10
1.2.4	Revolt Against British:	11
1.2.5	Indian National Movement:.....	12
1.2.6	Governor Generals:	15
1.3	Post-independence Consolidation and Reorganization within the country.	15
1.4	History of the World will include events from 18th century such as Industrial Revolution, world wars, Redrawing of National Boundaries, Colonization, Decolonization, political philosophies like Communism, Capitalism, Socialism etc.— their forms and effect on the society.	17
1.4.1	Enlightenment, American Revolution and French Revolution:	17
1.4.2	Industrial Revolution:.....	17
1.4.3	Process of Colonization & Decolonization:.....	18
1.4.4	Important Events:.....	19
1.4.5	World Wars:	19
2	Society	20
2.1	Salient features of Indian Society, Diversity of India.....	20
2.2	Role of Women and Women's Organization	23
2.3	Population and Associated Issues	24
2.4	Poverty and Developmental issues	25

2.5	Urbanization, their problems and their remedies.....	26
2.6	Effects of Globalization on Indian society.....	28
2.7	Social Empowerment, Communalism, Regionalism & Secularism.....	29
3	Geography.....	31
3.1	Salient features of World's Physical Geography.	31
3.1.1	Physical Geography	31
3.1.2	Oceanography	32
3.1.3	Climatology	33
3.2	Important Geophysical Phenomena such as earthquakes, Tsunami, Volcanic activity, cyclones etc.	34
3.3	Geographical features and their location	36
3.4	Changes in critical geographical features (including water-bodies and ice-caps) and in flora and fauna and the effects of such changes.....	37
3.5	Distribution of Key Natural Resources across the world (including South Asia and the Indian sub-continent)	39
3.6	Factors responsible for the location of primary, secondary, and tertiary sector industries in various parts of the world (including India).....	42
4	MPSC State Services Mains previous years' question papers from 2006 to 2011.....	45
4.1	Indian Culture	45
4.2	Modern Indian History	49
4.3	Modern History of Maharashtra:.....	52
4.4	Society	53
4.5	Physical Geography & Related Features:.....	55
4.6	Indian Geogaphy.....	57
4.7	Maharashtra Geography:.....	58
4.8	Water as Resources.....	64

UPSC Mains Question Papers Translated in Marathi Medium G.S. 1 (2013 to 2023)

UPSC मुख्य प्रश्नपत्रिका मराठी माध्यमात अनुवादित G.S. 1 (2013 ते 2023)

येथे तुम्हाला UPSC mains question papers GS-I (2013 to 2023) मराठी मध्ये अनुवादित करून दिले आहे. तुम्हाला माहित आहे की यूपीएससी ची प्रश्नपत्रिका ही इंग्रजी आणि हिंदी भाषेमध्येच असते. अशा वेळेस मराठी मधून अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांना यूपीएससी मुख्य परीक्षेचे प्रश्न मराठीत अभ्यासण्यासाठी अनुवादित करून दिले आहे. या लेखात UPSC GS-I questions विषय निहाय विभागून दिले आहे ज्याचा फायदा उमेदवारांना त्यांच्या अभ्यासात होईल.

याचबरोबर, या अनुवादित केलेल्या प्रश्नांचा फायदा MPSC New Pattern 2025 नुसार MPSC Rajaseva Mains 2025 साठी अभ्यास करणाऱ्या उमेदवारांना होईल. हे syllabus topics निहाय विभागून दिलेले भाषांतरित प्रश्न उमेदवारांना अभ्यास कसा करावा व कुठल्या गोष्टींवर जास्त लक्ष द्यावे यासाठी मदत करेल. या गतवर्षीच्या प्रश्नांच्या सहाय्याने उमेदवार त्यांच्या लिखाणाचा सराव करू शकतील.

शेवटच्या भागात MPSC Rajaseva Mains परीक्षेच्या जुन्या अभ्यासक्रमानुसार(2006 to 2011) चे प्रश्न topic निहाय विभागून दिले आहे. याचा उपयोग फक्त रेफरन्स साठी करायचा आहे व त्यानुसार येणाऱ्या प्रश्नपत्रिका बाबत कुठलेही मत बनवू नये.

UPSC चे मुख्य परीक्षेतील प्रश्न व MPSC Rajaseva Mains परीक्षेचे जुन्या अभ्यासक्रमानुसार चे प्रश्न विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अभ्यासाला योग्य दिशा देण्यात मदत करतील.

प्रश्न बघत असताना मागील वर्षीचे प्रश्न हे sub-topics, marks व years यानुसार विभागून दिलेले आहे.

प्रश्नाच्या शब्द मर्यादेसाठी दिलेली माहिती लक्षात ठेवा जसे की:

Marks	Word Limit
5	80 to 100 Words
10	150 Words
12.5	200 Words
15	250 Words

1 Art & Culture & History

1.1 Indian Culture - Salient aspects of Art Forms, Literature and Architecture from ancient to modern times.

1.1.1 Indian Culture

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Explain the role of geographical factors towards the development of Ancient India.</p> <p>प्राचीन भारताच्या विकासासाठी भौगोलिक घटकांची भूमिका स्पष्ट करा.</p>	Development of Ancient India	10	2023
<p>What are the main features of Vedic society and religion? Do you think some of the features are still prevailing in Indian society?</p> <p>वैदिक समाज आणि धर्माची मुख्य वैशिष्ट्ये कोणती आहेत? भारतीय समाजात अजूनही काही ती वैशिष्ट्ये प्रचलित आहेत असे तुम्हाला वाटते का?</p>	Vedic Society and Religion	15	2023
<p>What were the major technological changes introduced during the Sultanate period? How did those technological changes influence the Indian society?</p> <p>सल्तनत काळात कोणते मोठे तांत्रिक बदल झाले? त्या तांत्रिक बदलांचा भारतीय समाजावर कसा प्रभाव पडला?</p>	Technology during the Sultanate period	15	2023
<p>Discuss the main contributions of the Gupta period and Chola period to Indian heritage and culture.</p> <p>भारतीय वारसा आणि संस्कृतीत गुप्त काळ आणि चोल काळातील मुख्य योगदानांची चर्चा करा</p>	Contribution	15	2022
<p>Pala period is the most significant phase in the history of Buddhism in India. Enumerate</p>	Buddhism	10	2020

<p>पाल काळ हा भारतातील बौद्ध धर्माच्या इतिहासातील सर्वात महत्त्वाचा टप्पा आहे. गणना करा.</p>			
<p>The Bhakti movement received a remarkable re-orientation with the advent of Sri Chaitanya Mahaprabhu. Discuss.</p> <p>श्री चैतन्य महाप्रभूंच्या आगमनाने भक्ती चळवळीला एक उल्लेखनीय पुनर्भिमुखता प्राप्त झाली. चर्चा करा.</p>	Bhakti Movement	15	2018
<p>The ancient civilization in Indian sub-continent differed from those of Egypt, Mesopotamia and Greece in that its culture and traditions have been preserved without a breakdown to the present day. Comment.</p> <p>भारतीय उपखंडातील प्राचीन संस्कृती इजिप्त, मेसोपोटेमिया आणि ग्रीसपेक्षा वेगळी आहे कारण तिची संस्कृती आणि परंपरा आजपर्यंत खंडित न होता जतन केल्या गेल्या आहेत. टिप्पणी करा.</p>	Civilisation	12.5	2015
<p>To what extent has the urban planning and culture of the Indus Valley Civilization provided inputs to the present day urbanization? Discuss.</p> <p>सिंधू संस्कृतीच्या नागरी नियोजनाचा आणि संस्कृतीचा आजच्या शहरीकरणावर किती प्रभाव पडला आहे? चर्चा करा.</p>	Civilisation (IVC)	10	2014
<p>Taxila university was one of the oldest universities of the world with which were associated a number of renowned learned personalities of different disciplines. Its strategic location caused its fame to flourish, but unlike Nalanda, it is not considered as a university in the modern sense. Discuss.</p> <p>तक्षशिला विद्यापीठ हे जगातील सर्वात जुन्या विद्यापीठांपैकी एक होते ज्यांच्याशी विविध विषयांतील अनेक नामवंत विद्वान व्यक्तींचा संबंध होता. त्याच्या मोक्याच्या स्थानामुळे त्याची कीर्ती वाढली परंतु नालंदाप्रमाणे ते आधुनिक अर्थाने विद्यापीठ मानले जात नाही. चर्चा करा</p>	University or Education	10	2014
<p>Sufis and medieval mystic saints failed to modify either the religious ideas and practices or the outward structure of Hindu / Muslim societies to any appreciable extent. Comment.</p>	Sufi movement	10	2014

सूफी आणि मध्ययुगीन गूढ संत एकतर धार्मिक कल्पना आणि प्रथा किंवा हिंदू/मुस्लिम समाजांच्या बाह्य रचनेत कोणत्याही प्रमाणात प्रशंसनीय बदल करण्यात अयशस्वी ठरले. टिप्पणी करा.

1.1.2 Art Forms:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>How will you explain that medieval Indian temple sculptures represent the social life of those days?</p> <p>मध्ययुगीन भारतीय मंदिराची शिल्पे त्या काळातील सामाजिक जीवनाचे प्रतिनिधित्व करतात हे तुम्ही कसे स्पष्ट करावे?</p>	Sculpture	10	2022
<p>Highlight the Central Asian and Greco-Bactrian elements in Gandhara art.</p> <p>गांधार कलेतील मध्य आशियाई आणि ग्रीको-बॅक्ट्रियन घटक अधोरेखित करा.</p>	Sculpture	10	2019
<p>Safeguarding the Indian art heritage is the need of the moment. Discuss.</p> <p>भारतीय कला वारशाचे रक्षण करणे ही काळाची गरज आहे. चर्चा करा.</p>	Misc	10	2018
<p>How do you justify the view that the level of excellence of Gupta numismatic art is not at all noticeable in later times?</p> <p>गुप्त नंतरच्या काळात गुप्त नाणीकलेच्या उत्कृष्टतेची पातळी अजिबात लक्षात येत नाही या मताचे तुम्ही समर्थन कसे करता?</p>	Numismatic	10	2017
<p>Gandhara sculpture owed as much to the Romans as to the Greeks. Explain.</p> <p>गांधार शिल्प रोमन लोकांइतकेच ग्रीकांचेही होते. स्पष्ट करणे.</p>	Sculpture	10	2014
<p>Discuss the Tandava dance as recorded in the early Indian inscriptions.</p> <p>सुरुवातीच्या भारतीय शिलालेखांमध्ये नोंदवल्याप्रमाणे तांडव नृत्याची चर्चा करा.</p>	Dance	5	2013

1.1.3 Literature:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Evaluate the nature of the Bhakti literature and its contribution to Indian culture.</p> <p>भक्ती साहित्याचे स्वरूप आणि त्यांच्या भारतीय संस्कृतीतील योगदानाचे मूल्यमापन करा.</p>	Bhakti Literature	10	2021
<p>Persian literary sources of medieval India reflect the spirit of the age. Comment.</p> <p>मध्ययुगीन भारतातील पर्शियन साहित्यिक स्रोत त्या युगाचा आत्मा दर्शवतात. टिप्पणी.</p>	Persian Literature	15	2020
<p>Assess the importance of the accounts of the Chinese and Arab travellers in the reconstruction of the history of India.</p> <p>भारताच्या इतिहासाच्या पुनर्रचनेत चिनी आणि अरब प्रवाश्यांच्या साहित्यिक वृत्तांचे महत्त्व मोजा.</p>	Traveller's Account	10	2018
<p>Krishnadeva Raya, the King of Vijayanagar, was not only an accomplished scholar himself but was also a great patron of learning and literature. Discuss.</p> <p>विजयनगरचा राजा कृष्णदेव राय हे स्वतः एक निपुण विद्वान तर होतेच पण ते शिक्षण आणि साहित्याचे मोठे समर्थकही होते. चर्चा करा.</p>	Individual	12.5	2016
<p>Though not very useful from the point of view of a connected political history of South India, the Sangam literature portrays the social and economic conditions of its time with remarkable vividness. Comment.</p> <p>दक्षिण भारताच्या जोडलेल्या राजकीय इतिहासाच्या दृष्टीकोनातून फारसे उपयुक्त नसले तरी संगम साहित्यात तत्कालीन सामाजिक आणि आर्थिक परिस्थिती विलक्षणरीत्या ज्वलंतपणे चित्रित केली आहे. टिप्पणी करा .</p>	Sangam Literature	10	2013

1.1.4 Architecture:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Discuss the significance of the lion and bull figures in Indian mythology, art and architecture.</p> <p>भारतीय पौराणिक कथा, कला आणि स्थापत्यशास्त्रातील सिंह आणि बैलाच्या आकृत्यांच्या महत्त्वाची चर्चा करा.</p>	Philosophy&Architecture	15	2022
<p>Indian philosophy and tradition played a significant role in conceiving and shaping the monuments and their art in India. Discuss.</p> <p>भारतीय तत्त्वज्ञान आणि परंपरेने भारतातील स्मारके आणि त्यांची कला यांना संकल्पना आणि आकार देण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. चर्चा करा.</p>	Philosophy&Architecture	15	2020
<p>The rock-cut architecture represents one of the most important sources of our knowledge of early Indian art and history. Discuss.</p> <p>रॉक-कट आर्किटेक्चर हे आपल्या सुरुवातीच्या भारतीय कला आणि इतिहासाच्या ज्ञानाच्या सर्वात महत्त्वाच्या स्रोतांपैकी एक आहे. चर्चा करा.</p>	Rock-cut architecture	10	2020
<p>Early Buddhist Stupa-art, while depicting folk motifs and narratives successfully expounds Buddhist ideals. Elucidate</p> <p>आरंभिक बौद्ध स्तूप-कला, लोक आकृतिबंध आणि कथांचे चित्रण करताना बौद्ध आदर्शांचे यशस्वीपणे वर्णन करते. स्पष्ट करा</p>	Philosophy&Stupa Architecture	12.5	2016
<p>Mesolithic rock-cut architecture of India not only reflects the cultural life of the times but also a fine aesthetic sense comparable to modern painting. Critically evaluate this comment.</p> <p>भारतातील मेसोलिथिक रॉक-कट आर्किटेक्चर केवळ त्या काळातील सांस्कृतिक जीवनच प्रतिबिंबित करत नाही तर आधुनिक चित्रकलेशी तुलना करता येणारी उत्कृष्ट सौंदर्याची भावना देखील दर्शवते. या टिप्पणीचे गंभीरपणे मूल्यांकन करा.</p>	Rock-cut architecture	12.5	2015

Chola architecture represents a high watermark in the evolution of temple architecture. Discuss. चोल स्थापत्य हे मंदिर वास्तुकलेच्या उत्क्रांतीच्या उच्च पातळीचे प्रतिनिधित्व करते. चर्चा करा.	Temple Architecture	5	2013
---	---------------------	---	------

1.2 Modern Indian History from about the middle of the eighteenth century until the present- significant events, personalities, issues. The Freedom Struggle — its various stages and important contributors/contributions from different parts of the country.

1.2.1 Middle of the eighteenth century:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Why did the armies of the British East India Company – mostly comprising of Indian soldiers – win consistently against the more numerous and better-equipped armies of the then Indian rulers? Give reasons. ब्रिटीश ईस्ट इंडिया कंपनीच्या सैन्याने - ज्यात मुख्यतः भारतीय सैनिक होते - त्यावेळच्या भारतीय राज्यकर्त्यांच्या अधिकाधिक आणि अधिक सुसज्ज सैन्यांवर सातत्याने विजय का मिळवला? कारणे द्या.	Issues	10	2022
Clarify how mid-eighteenth-century India was beset with the spectre of a fragmented polity. अठराव्या शतकाच्या मध्यभागी भारत एका विखंडित राजनैतिकतेने कसा ग्रासलेला होता हे स्पष्ट करा.	Policies	10	2017
The third battle of Panipat was fought in 1761. Why were so many empire-shaking battles fought at Panipat? पानिपतची तिसरी लढाई 1761 मध्ये लढली गेली. पानिपत येथे इतक्या साम्राज्याला हादरवून सोडणाऱ्या लढाया का झाल्या?	Event	10	2014

1.2.2 British Economic Policies:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Why was there a sudden spurt in famines in colonial India since the mid-eighteenth century? Give reasons.</p> <p>वसाहतवादी भारतात अठराव्या शतकाच्या मध्यापासून दुष्काळात अचानक वाढ का झाली? कारणे द्या.</p>	Event	10	2022
<p>Examine how the decline of traditional artisanal industry in colonial India crippled the rural economy.</p> <p>ब्रिटिश वसाहत असलेल्या भारतातील पारंपारिक कारागीर उद्योगाच्या ऱ्हासाने ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला कसे अपंग बनवले ते तपासा.</p>	Issues	15	2017
<p>Examine critically the various facets of economic policies of the British in India from mid-eighteenth century till independence.</p> <p>अठराव्या शतकाच्या मध्यापासून स्वातंत्र्यापर्यंतच्या भारतातील ब्रिटिशांच्या आर्थिक धोरणांच्या विविध पैलूंचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	Policies	10	2014

1.2.3 Socio-Religious Reform Movements:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Trace the rise and growth of socio-religious reform movements with special reference to young Bengal and Brahmo Samaj.</p> <p>तरुण बंगाल आणि ब्राह्मो समाजाच्या विशेष संदर्भात सामाजिक-धार्मिक सुधारणा चळवळींचा उदय आणि वाढीचा मागोवा द्या.</p>	Event	10	2021
<p>Examine the linkages between 19th centuries 'Indian Renaissance' and the emergence of national identity.</p>	Event	10	2019

19व्या शतकातील 'भारतीय पुनर्जागरण' आणि राष्ट्रीय अस्मितेचा उदय यांच्यातील संबंध तपासा.			
The women's questions arose in modern India as a part of the 19th century social reform movement. What were the major issues and debates concerning women in that period?	Women	15	2017
१९व्या शतकातील सामाजिक सुधारणा चळवळीचा एक भाग म्हणून आधुनिक भारतात महिलांचे प्रश्न उद्भवले. त्या काळात महिलांबाबत कोणत्या प्रमुख समस्या होत्या आणि त्यांच्या सांघर्भात कोणते वादविवाद होते?			

1.2.4 Revolt Against British:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
How did the colonial rule affect the tribals in India and what was the tribal response to the colonial oppression?	Tribal revolts	15	2023
वसाहतवादी राजवटीचा भारतातील आदिवासींवर कसा परिणाम झाला आणि वसाहती अत्याचाराला आदिवासींचा प्रतिसाद काय होता?			
The 1857 Uprising was the culmination the recurrent big and small local rebellions that had occurred in the preceding hundred years of British rule. Elucidate.	Contribution	10	2019
1857 चा उठाव हा इंग्रजांच्या आधीच्या शंभर वर्षांच्या राजवटीत वारंवार घडलेल्या लहान-मोठ्या स्थानिक बंडांचा कळस होता. स्पष्ट करा.			
Explain how the Uprising of 1857 constitutes an important watershed in the evolution of British policies towards colonial India.	Event	12.5	2016
वसाहत असलेल्या भारतासाठी ब्रिटिश धोरणांच्या उत्क्रांतीत 1857 चा उठाव हा एक महत्त्वाचा निर्णायक विभाजन बिंदू कसा आहे हे स्पष्ट करा.			

1.2.5 Indian National Movement:

1.2.5.1 Spread of Nationalism, Moderates & Extremists:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
To what extent did the role of the Moderates prepare a base for the wider freedom movement? Comment मवाळपंथीयांच्या भूमिकेने व्यापक स्वातंत्र्य चळवळीचा पाया किती प्रमाणात तयार केला? टिप्पणी करा.	Contribution	15	2021
Why did the 'Moderates' fail to carry conviction with the nation about their proclaimed ideology and political goals by the end of the nineteenth century? एकोणिसाव्या शतकाच्या अखेरीस 'मवाळ' लोक त्यांच्या घोषित विचारधारा आणि राजकीय उद्दिष्टांबद्दल राष्ट्राला खात्री पटवून देण्यात अयशस्वी का झाले?	Contribution	10	2017
Several foreigners made India their homeland and participated in various movements. Analyze their role in the Indian struggle for freedom. अनेक परकीयांनी भारताला आपली मातृभूमी बनवून विविध चळवळींमध्ये भाग घेतला. भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील त्यांच्या भूमिकेचे विश्लेषण करा.	Movements	10	2013

1.2.5.2 Gandhian Phase:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
What was the difference between Mahatma Gandhi and Rabindranath Tagore in their approach towards education and nationalism? महात्मा गांधी आणि रवींद्रनाथ टागोर यांच्या शिक्षण आणि राष्ट्रवादाच्या दृष्टिकोनात काय फरक होता?	Comparison Personality	10	2023
Bring out the constructive programmes of Mahatma Gandhi during Non-Cooperation Movement and Civil Disobedience Movement.	Personality	15	2021

<p>असहकार चळवळ आणि सविनय कायदेभंग चळवळीदरम्यान महात्मा गांधींच्या विधायक कार्यक्रमांवर भर द्या.</p>			
<p>Since the decade of the 1920s, the national movement acquired various ideological strands and thereby expanded its social base. Discuss.</p> <p>1920 च्या दशकापासून, राष्ट्रीय चळवळीने विविध वैचारिक कल्पना आत्मसात केल्या आणि त्याद्वारे त्याचा सामाजिक पाया विस्तारला. चर्चा करा.</p>	Event	15	2020
<p>Throw light on the significance of the thoughts of Mahatma Gandhi in the present times.</p> <p>महात्मा गांधींच्या विचारांचे सध्याच्या काळात किती महत्त्व आहे यावर प्रकाश टाका.</p>	Personality	10	2018
<p>Highlight the importance of the new objectives that got added to the vision of Indian independence since twenties of the last century.</p> <p>गेल्या शतकाच्या विसाव्या दशकापासून भारतीय स्वातंत्र्याच्या दृष्टीकोनात जोडलेल्या नवीन उद्दिष्टांचे महत्त्व अधोरेखित करा.</p>	Event	15	2017
<p>Highlight the differences in the approach of Subhash Chandra Bose and Mahatma Gandhi in the struggle for freedom.</p> <p>स्वातंत्र्याच्या लढ्यात सुभाषचंद्र बोस आणि महात्मा गांधी यांच्या दृष्टिकोनातील फरक अधोरेखित करा.</p>	Comparison Personality	12.5	2016
<p>Mahatma Gandhi and Dr. B.R. Ambedkar, despite having divergent approaches and strategies, had a common goal of amelioration of the downtrodden. Elucidate</p> <p>महात्मा गांधी आणि डॉ.बी.आर. आंबेडकरांकडे भिन्न दृष्टीकोन आणि रणनीती असूनही, दीनदलितानांच्या उन्नतीसाठी त्यांचे समान ध्येय होते. स्पष्ट करा</p>	Comparison Personality	12.5	2015
<p>How different would have been the achievement of Indian independence without Mahatma Gandhi? Discuss.</p>	Personality	12.5	2015

महात्मा गांधीशिवाय भारताचे स्वातंत्र्य किती वेगळे झाले असते? चर्चा करा.

1.2.5.3 Contribution of Various Stakeholders in INM:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Many voices had strengthened and enriched the nationalist movement during the Gandhian phase. Elaborate.</p> <p>गांधीवादी काळात अनेक आवाजांनी राष्ट्रवादी चळवळ बळकट आणि समृद्ध केली होती. विस्तृत करा.</p>	Contribution	15	2019
<p>Discuss the role of women in the freedom struggle especially during the Gandhian phase.</p> <p>स्वातंत्र्यलढ्यातील स्त्रियांच्या भूमिकेची चर्चा करा, विशेषतः गांधीवादी काळात.</p>	Women	12.5	2016
<p>Defying the barriers of age, gender and religion, the Indian women became the torch bearer during the struggle for freedom in India. Discuss.</p> <p>वय, लिंग आणि धर्माच्या अडथळ्यांना झुगारून भारतीय स्त्रिया भारतातील स्वातंत्र्याच्या लढ्यात मशाल वाहक बनल्या. चर्चा करा.</p>	Women	10	2013

1.2.5.4 Decade of the 1940s:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Assess the role of British imperial power in complicating the process of transfer of power during the 1940s.</p> <p>1940 च्या दशकात सत्तेच्या हस्तांतरणाची प्रक्रिया गुंतागुंतीत करण्यात ब्रिटिश साम्राज्य शक्तीच्या भूमिकेचे मूल्यांकन करा.</p>	Policies	10	2019

In what ways did the naval mutiny prove to be the last nail in the coffin of British colonial aspirations in India?	Event	10	2014
भारतातील ब्रिटिश वसाहतवादी आकांक्षांच्या शवपेटीत नौदल विद्रोह कोणत्या मार्गाने शेवटचा खिळा ठरला?			

1.2.6 Governor Generals:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Evaluate the policies of Lord Curzon and their long-term implications on the national movement. लॉर्ड कर्झनची धोरणे आणि त्यांचे राष्ट्रीय चळवळीवर दीर्घकालीन परिणामांचे मूल्यमापन करा.	Policies	10	2020
In many ways, Lord Dalhousie was the founder of modern India. Elaborate. अनेक प्रकारे लॉर्ड डलहौसी हे आधुनिक भारताचे संस्थापक होते. विस्तृत करा.	Personality	10	2013

1.3 Post-independence Consolidation and Reorganization within the country.

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
The political and administrative reorganization of states and territories has been a continuous ongoing process since the mid-nineteenth century. Discuss with examples. एकोणिसाव्या शतकाच्या मध्यापासून राज्ये आणि प्रदेशांची राजकीय आणि प्रशासकीय पुनर्रचना ही सतत चालू असलेली प्रक्रिया आहे. उदाहरणांसह चर्चा करा.	Reorganisation	15	2022

<p>Assess the main administrative issues and socio-cultural problems in the integration process of Indian princely states.</p> <p>भारतीय संस्थानांच्या एकीकरण प्रक्रियेतील मुख्य प्रशासकीय समस्या आणि सामाजिक-सांस्कृतिक समस्यांचे मूल्यांकन करा.</p>	Consolidation	10	2021
<p>It would have been difficult for the Constituent Assembly to complete its historic task of drafting the Constitution for Independent India in just three years but for the experience gained with the Government of India Act, 1935. Discuss.</p> <p>संविधान सभेला स्वतंत्र भारतासाठी संविधान तयार करण्याचे ऐतिहासिक कार्य अवघ्या तीन वर्षांत पूर्ण करणे कठीण झाले असते परंतु त्यांना भारत सरकार कायदा, 1935 चा अनुभव होता. चर्चा करा.</p>	Policies	12.5	2015
<p>Critically examine the compulsions which prompted India to play a decisive roles in the emergence of Bangladesh.</p> <p>बांगलादेशच्या उदयामध्ये भारताला निर्णायक भूमिका बजावण्यास प्रवृत्त करणाऱ्या मजबुरींचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	Event	10	2013
<p>Analyze the circumstances that led to Tashkent Agreement in 1966. Discuss the highlights of the agreement.</p> <p>1966 मध्ये ताश्कंद कराराला कारणीभूत असलेल्या परिस्थितीचे विश्लेषण करा. कराराच्या ठळक बाबींवर चर्चा करा.</p>	Agreements	10	2013
<p>Discuss the contribution of Maulana Abul Kalam Azad to pre-and post-independent India.</p> <p>मौलाना अबुल कलाम आझाद यांच्या स्वातंत्र्यपूर्व आणि उत्तरोत्तर भारतातील योगदानाची चर्चा करा.</p>	Contribution	10	2013
<p>Write a critical note on the evolution and significance of the slogan "Jai Jawana Jai Kisan".</p> <p>"जय जवाना जय किसान" या घोषणेची उत्क्रांती आणि महत्त्व यावर एक गंभीर टीप लिहा.</p>	Movements	10	2013

Critically discuss the objectives of Bhoodan and Gramdan movements initiated by Acharya Vinoba Bhave and their success.	Movements	10	2013
आचार्य विनोबा भावे यांनी सुरू केलेल्या भूदान आणि ग्रामदान चळवळींची उद्दिष्टे आणि त्यांना मिळालेले यश यावर टीकात्मक चर्चा करा.			

1.4 History of the World will include events from 18th century such as Industrial Revolution, world wars, Redrawing of National Boundaries, Colonization, Decolonization, political philosophies like Communism, Capitalism, Socialism etc.— their forms and effect on the society.

1.4.1 Enlightenment, American Revolution and French Revolution:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Explain how the foundations of the modern world were laid by the American and French Revolutions.	AR and FR	15	2019
आधुनिक जगाचा पाया अमेरिकन आणि फ्रेंच क्रांतींनी कसा घातला हे स्पष्ट करा.			
American Revolution was an economic revolt against mercantilism. Substantiate.	American Revolution	10	2013
अमेरिकन क्रांती ही व्यापारीवादाच्या विरोधात आर्थिक उठाव होता. हे सिद्ध करा.			

1.4.2 Industrial Revolution:

PYQ	Sub-topic	Marks	Year
Why did the industrial revolution first occur in England? Discuss the quality of life of the people there during the industrialization. How does it compare with that in India at present?	Industrial Revolution.	12.5	2015
औद्योगिक क्रांती प्रथम इंग्लंडमध्ये का झाली? औद्योगिकीकरणाच्या काळात तेथील लोकांच्या जीवनमानाची चर्चा करा. सध्याच्या भारताशी त्याची तुलना कशी होते?			

<p>“Latecomer” Industrial revolution in Japan involved certain factors that were markedly different from what West had experienced.</p> <p>जपानमधील “उशीरा येणाऱ्या” औद्योगिक क्रांतीमध्ये काही घटक सामील होते जे पश्चिमेने अनुभवलेल्या गोष्टींपेक्षा अगदी वेगळे होते.</p>	Industrial Revolution.	10	2013

1.4.3 Process of Colonization & Decolonization:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Bring out the socio-economic effects of the introduction of railways in different countries of the world.</p> <p>जगातील विविध देशांमध्ये रेल्वेच्या परिचयाचे सामाजिक-आर्थिक परिणाम समोर आणा.</p>	Colonisation	10	2023
<p>Why indentured labour was taken by the British from India to other colonies? Have they been able to preserve their cultural identity over there?</p> <p>इंग्रजांनी भारतातून इतर वसाहतींमध्ये करारबद्ध कामगार का नेले? तिथं त्यांना त्यांची सांस्कृतिक ओळख जपता आली आहे का?</p>	Colonisation	15	2018
<p>What problems were germane to the decolonization process of Malay Peninsula?</p> <p>मलय द्वीपकल्पातील निर्वसाहतीकरण प्रक्रियेत कोणत्या समस्या होत्या?</p>	Decolonisation	10	2017
<p>The anti-colonial struggles in West Africa were led by the new elite of Western-educated Africans. Examine.</p> <p>पश्चिम आफ्रिकेतील वसाहतविरोधी संघर्षांचे नेतृत्व पाश्चात्य-शिक्षित आफ्रिकन लोकांच्या नवीन उच्चभूमीने केले. परीक्षण करा.</p>	Decolonisation	12.5	2016
<p>What were the major political, economic and social developments in the world which motivated the anti-colonial struggle in India?</p>	Decolonisation	10	2014

जगातील कोणत्या प्रमुख राजकीय, आर्थिक आणि सामाजिक घडामोडींनी भारतातील वसाहतविरोधी संघर्षाला चालना दिली?			
Africa was chopped into states artificially created by accident of European competition. Analyse. युरोपियन स्पर्धेच्या अपघातामुळे आफ्रिका कृत्रिमरित्या तयार केलेल्या राज्यांमध्ये तोडली गेली. विश्लेषण करा.	Colonisation	10	2013

1.4.4 Important Events:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
What were the events that led to the Suez Crisis in 1956? How did it deal a final blow to Britain's self-image as a world power? 1956 मध्ये सुएझ संकटाला कारणीभूत ठरलेल्या घटना कोणत्या होत्या? जागतिक महासत्ता म्हणून ब्रिटनच्या स्व-प्रतिमेला अंतिम धक्का कसा बसला?	Event	10	2014
The New Economic Policy – 1921 of Lenin had influenced the policies adopted by India soon after independence. Evaluate. लेनिनच्या 1921 च्या नवीन आर्थिक धोरणाचा भारताने स्वातंत्र्यानंतर अवलंबलेल्या धोरणांवर प्रभाव टाकला होता. मूल्यांकन करा.	Effect Policy	10	2014
What policy instruments were deployed to contain the great economic depression? मोठी आर्थिक मंदी रोखण्यासाठी कोणती धोरणात्मक साधने वापरली गेली?	Event	10	2013

1.4.5 World Wars:

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year

"There arose a serious challenge to the democratic state system between the two world wars". Evaluate the statement. "दोन महायुद्धांच्या दरम्यान लोकशाही राज्य व्यवस्थेसमोर एक गंभीर आव्हान निर्माण झाले." विधानाचे मूल्यांकन करा.	WW	15	2021
To what extent can Germany be held responsible for causing the two World Wars? Discuss critically दोन महायुद्धांसाठी जर्मनीला कितपत जबाबदार धरता येईल? टीकात्मक चर्चा करा	WW	12.5	2015

2 Society

2.1 Salient features of Indian Society, Diversity of India.

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Why is caste identity in India both fluid and static? भारतात जातीय अस्मिता तरल आणि स्थिर का आहे?	caste	15	2023
Do you think marriage as a sacrament is losing its value in Modern India? आधुनिक भारतात लग्नाला संस्कार म्हणून त्याचे मूल्य कमी होत आहे असे तुम्हाला वाटते का?	Marriage	10	2023
Analyse the salience of 'sect' in Indian society vis-a-vis caste, region and religion. जात, प्रदेश आणि धर्म या संदर्भात भारतीय समाजातील 'पंथ' च्या मुख्यत्वाचे विश्लेषण करा.	Caste	15	2022
Given the diversities among tribal communities in India, in which specific contexts should they be considered as a single category?	Tribal	10	2022

भारतातील आदिवासी समुदायांमधील विविधता लक्षात घेता, कोणत्या विशिष्ट संदर्भांमध्ये त्यांना एकच श्रेणी मानावे?			
How does Indian Society maintain continuity in traditional social values? Enumerate the changes taking place in it. भारतीय समाज पारंपारिक सामाजिक मूल्यांमध्ये सातत्य कसे राखते? त्यात होणारे बदल मोजा.	Tradition	15	2021
Examine the uniqueness of tribal knowledge system when compared with mainstream knowledge and cultural systems. मुख्य प्रवाहातील ज्ञान आणि सांस्कृतिक प्रणालींच्या तुलनेत आदिवासी ज्ञान प्रणालीचे वेगळेपण तपासा.	Tribal	10	2021
Has caste lost its relevance in understanding the multi-cultural Indian Society? Elaborate your answer with illustrations. बहु-सांस्कृतिक भारतीय समाज समजून घेताना जातीने तिची प्रासंगिकता गमावली आहे का? तुमचे उत्तर स्पष्टीकरणांसह स्पष्ट करा.	Caste	10	2020
Is diversity and pluralism in India under threat due to globalisation? Justify your answer. जागतिकीकरणामुळे भारतातील विविधता आणि बहुलता धोक्यात आहे का? तुमच्या उत्तराचे समर्थन करा.	Diversity	15	2020
Customs and traditions suppress reason leading to obscurantism. Do you agree? रीतिरिवाज आणि परंपरा तर्काला दडपून टाकतात ज्यामुळे अस्पष्टता येते. याच्याशी तुम्ही सहमत आहात का?	Tradition	15	2020
What makes Indian society unique in sustaining its culture? Discuss. आपली संस्कृती टिकवून ठेवण्यात भारतीय समाज अद्वितीय कशामुळे आहे? चर्चा करा.	Tradition	10	2019

<p>Do we have cultural pockets of small India all over the nation? Elaborate with examples.</p> <p>आपल्याकडे संपूर्ण देशभरात छोट्या भारताचे सांस्कृतिक कप्पे आहेत का? उदाहरणांसह तपशीलवार सांगा.</p>	Unity	15	2019
<p>“Caste system is assuming new identities and associational forms. Hence, caste system cannot be eradicated in India.” Comment.</p> <p>“जातिव्यवस्था नवीन ओळखी आणि संघटना स्वरूप धारण करत आहे. त्यामुळे भारतात जातिव्यवस्था नष्ट होऊ शकत नाही.” टिप्पणी करा.</p>	Caste	10	2018
<p>The spirit of tolerance and love is not only an interesting feature of Indian society from very early times, but it is also playing an important part at the present. Elaborate.</p> <p>सहिष्णुता आणि प्रेमाची भावना ही भारतीय समाजाची अगदी सुरुवातीपासूनची एक मनोरंजक वैशिष्ट्येच नाही, तर ती सध्याही महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. विस्तृत करा.</p>	Unity	15	2017
<p>In the context of diversity of India, can it be said that the regions form cultural units rather than the States? Give reasons with examples for your viewpoint.</p> <p>भारताच्या विविधतेच्या संदर्भात असे म्हणता येईल का की प्रदेश हे राज्यांऐवजी सांस्कृतिक घटक बनवतात? तुमच्या दृष्टिकोनासाठी उदाहरणांसह कारणे द्या.</p>	Diversity	10	2017
<p>Has the formation of linguistic States strengthened the cause of Indian Unity?</p> <p>भाषिक राज्यांच्या निर्मितीमुळे भारतीय एकतेचे उद्दिष्ट बळकट झाले आहे का?</p>	Unity	12.5	2016
<p>Describe any four cultural elements of diversity in India and rate their relative significance in building a national identity.</p> <p>भारतातील विविधतेच्या कोणत्याही चार सांस्कृतिक घटकांचे वर्णन करा आणि राष्ट्रीय ओळख निर्माण करण्यासाठी त्यांच्या सापेक्ष महत्त्वाचे मूल्यांकन करा.</p>	Diversity	12.5	2015
<p>Debate the issue of whether and how contemporary movements for assertion of Dalit identity work towards annihilation of caste.</p> <p>दलित अस्मितेच्या प्रतिपादनाच्या समकालीन चळवळी जातीच्या उच्चाटनाच्या दिशेने कार्य करतात का आणि कसे या मुद्द्यावर चर्चा करा.</p>	Caste	12.5	2015

The life cycle of a joint family depends on economic factors rather than social values. Discuss.	Family	10	2014
संयुक्त कुटुंबाचे जीवनचक्र सामाजिक मूल्यांऐवजी आर्थिक घटकांवर अवलंबून असते. चर्चा करा.			

2.2 Role of Women and Women's Organization

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Explain why suicide among young women is increasing in Indian society. भारतीय समाजात तरुण स्त्रियांमध्ये आत्महत्या का वाढत आहेत ते स्पष्ट करा.	Issues of Women	10	2023
Examine the role of 'Gig Economy' in the process of empowerment of women in India. भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेत 'गिग इकॉनॉमी' ची भूमिका तपासा.	Work	10	2021
"Empowering women is the key to control population growth". Discuss "महिला सक्षमीकरण ही लोकसंख्या वाढीवर नियंत्रण ठेवण्याची गुरुकिल्ली आहे". चर्चा करा.	Empowerment	10	2019
What are the continued challenges for women in India against time and space? भारतातील महिलांसमोर काळ आणि स्थानपरत्वे कोणती आव्हाने आहेत?	Challenges	15	2019
'Women's movement in India has not addressed the issues of women of lower social strata. Substantiate your view. भारतातील महिला चळवळीने खालच्या सामाजिक स्तरातील महिलांच्या समस्यांकडे लक्ष दिले नाही. तुमच्या दृष्टिकोनाची पुष्टी करा.	Movements	15	2018
How do you explain the statistics that show that the sex ratio in Tribes in India is more favourable to women than the sex ratio among Scheduled Castes? भारतातील आदिवासींमधील लिंग गुणोत्तर हे अनुसूचित जातींमधील लिंग गुणोत्तरापेक्षा स्त्रियांना अधिक अनुकूल असल्याचे दाखवणारी आकडेवारी तुम्ही कशी स्पष्ट कराल?	Sex ratio	12.5	2015

<p>How does patriarchy impact the position of a middle class working woman in India?</p> <p>भारतातील मध्यमवर्गीय काम करणाऱ्या महिलेच्या स्थितीवर पितृसत्तेचा कसा परिणाम होतो?</p>	Work	10	2014
<p>Discuss the various economic and socio-cultural forces that are driving increasing feminization of agriculture in India.</p> <p>भारतातील काही सर्वात समृद्ध प्रदेशांमध्ये महिलांसाठी प्रतिकूल लिंग गुणोत्तर का आहे? तुमचा युक्तिवाद सांगा.</p>	Feminization	10	2014
<p>Why do some of the most prosperous regions of India have an adverse sex ratio for women? Give your arguments.</p> <p>भारतातील काही सर्वात समृद्ध प्रदेशांमध्ये महिलांसाठी प्रतिकूल लिंग गुणोत्तर का आहे? तुमचे युक्तिवाद सांगा.</p>	Sex ratio	10	2014
<p>Male membership needs to be encouraged in order to make women's organization free from gender bias. Comment.</p> <p>महिलां संघटनांना लिंगभेदापासून मुक्त करण्यासाठी पुरुष सदस्यत्वाला प्रोत्साहन देण्याची गरज आहे. टिप्पणी करा.</p>	Bias	10	2013

2.3 Population and Associated Issues

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Discuss the main objectives of Population Education and point out the measures to achieve them in India in detail.</p> <p>लोकसंख्या शिक्षणाच्या मुख्य उद्दिष्टांची चर्चा करा आणि भारतात ती साध्य करण्यासाठीच्या उपाययोजना तपशीलवार सांगा.</p>	Population	15	2021
<p>Critically examine whether growing population is the cause of poverty OR poverty is the main cause of population increase in India.</p>	Population	12.5	2015

वाढती लोकसंख्या हे गरिबीचे कारण आहे की गरिबी हे भारतातील लोकसंख्या वाढीचे मुख्य कारण आहे याचे गंभीरपणे परीक्षण करा.

2.4 Poverty and Developmental issues

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Child cuddling is now being replaced by mobile phones. Discuss its impact on the socialization of children.</p> <p>लहान मुलांच्या मिठीची जागा आता मोबाईलने घेतली आहे. मुलांच्या समाजीकरणावर त्याचा काय परिणाम होतो याची चर्चा करा.</p>	Technology	10	2023
<p>What is Cryptocurrency? How does it affect global security? Has it been affecting Indian society also?</p> <p>क्रिप्टोकरन्सी म्हणजे काय? त्याचा जागतिक सुरक्षेवर कसा परिणाम होतो? त्याचा भारतीय समाजावरही परिणाम होत आहे का?</p>	Development issues	15	2021
<p>COVID-19 pandemic accelerated class inequalities and poverty in India. Comment.</p> <p>कोविड-19 महामारीने भारतातील वर्ग असमानता आणि गरिबीला गती दिली. टिप्पणी करा.</p>	Poverty	10	2020
<p>How have digital initiatives in India contributed to the functioning of the educational system in the country? Elaborate your answer.</p> <p>भारतातील डिजिटल उपक्रमांनी देशातील शैक्षणिक व्यवस्थेच्या कामकाजात कसे योगदान दिले आहे? तुमच्या उत्तराचे तपशीलवार वर्णन करा.</p>	Development issues	15	2020
<p>'Despite implementation of various programmes for eradication of poverty by the government in India, poverty is still existing.' Explain by giving reasons.</p> <p>"भारतात गरिबी निर्मूलनासाठी सरकारने विविध कार्यक्रम राबवले असले तरी गरिबी अजूनही अस्तित्वात आहे". कारणे देऊन समजावून सांगा.</p>	Poverty	10	2018
<p>Discuss whether formation of new states in recent times is beneficial or not for the economy of India.</p>	Development issues	15	2018

अलीकडच्या काळात नवीन राज्यांची निर्मिती भारतीय अर्थव्यवस्थेसाठी फायदेशीर आहे की नाही यावर चर्चा करा.			
Mention core strategies for the transformation of aspirational districts in India and explain the nature of convergence, collaboration and competition for its success. भारतातील महत्वाकांक्षी जिल्ह्यांच्या परिवर्तनासाठी मुख्य धोरणांचा उल्लेख करा आणि त्याच्या यशासाठी अभिसरण, सहकार्य आणि स्पर्धेचे स्वरूप स्पष्ट करा.	Development issues	15	2018
“An essential condition to eradicate poverty is to liberate the poor from deprivation.” Substantiate this statement with suitable examples "गरिबी निर्मूलनासाठी एक अत्यावश्यक अट म्हणजे गरिबांना वंचिततेतून मुक्त करणे". योग्य उदाहरणांसह हे विधान सिद्ध करा	Poverty	12.5	2016
Discuss the changes in the trends of labour migration within and outside India in the last four decades. गेल्या चार दशकांत भारतातील आणि भारताबाहेरील कामगारांच्या स्थलांतराच्या कलातील बदलांवर चर्चा करा.	Development issues	12.5	2015

2.5 Urbanization, their problems and their remedies.

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Does urbanisation lead to more segregation and/or marginalization of the poor in Indian metropolises? शहरीकरणामुळे भारतीय महानगरांमधील गरीबांचे अधिक विभाजन आणि/किंवा उपेक्षितत्व होते का?	Urban Poverty	15	2023
How is the growth of Tier 2 cities related to the rise of a new middle class with an emphasis on the culture of consumption? टियर 2 शहरांच्या वाढीचा उपभोग संस्कृतीवर भर देणाऱ्या नवीन मध्यम वर्गाच्या वाढीशी कसा संबंध आहे?	Social Problems	10	2022
What are the main socio-economic implications arising out of development of IT industries in major cities of India	Social Problems	15	2021

भारतातील प्रमुख शहरांमधील माहिती तंत्रज्ञान उद्योगांच्या विकासामुळे उद्धवणारे मुख्य सामाजिक-आर्थिक परिणाम कोणते आहेत?			
Account for the huge flooding of million cities in India including the smart ones like Hyderabad and Pune. Suggest lasting remedial measures. हैदराबाद आणि पुण्यासारख्या स्मार्ट शहरांसह भारतातील दशलक्ष शहरांमध्ये प्रचंड पुराची कारणे द्या. त्यावर कायमस्वरूपी उपाययोजना सुचवा.	Flood	15	2020
How is efficient and affordable urban mass transport key to the rapid economic development of India? भारताच्या जलद आर्थिक विकासासाठी कार्यक्षम आणि परवडणारी शहरी सार्वजनिक वाहतूक कशी महत्त्वाची आहे?	Transport	15	2019
"The ideal solution of depleting ground water resources in India is water harvesting system." How can it be made effective in urban areas? "भारतातील भूगर्भातील जलस्रोतांचा ऱ्हास थांबवण्याचा आदर्श उपाय म्हणजे जलसंचय प्रणाली." शहरी भागात ते प्रभावी कसे करता येईल?	Resource	15	2018
The growth of cities as I.T. hubs has opened up new avenues employment but has also created new problems. Substantiate this statement with examples. I.T हब म्हणून शहरांच्या वाढीमुळे रोजगाराचे नवीन मार्ग खुले झाले आहेत परंतु नवीन समस्या देखील निर्माण झाल्या आहेत. उदाहरणांसह हे विधान सिद्ध करा.	Social Problems	15	2017
With a brief background of quality of urban life in India, introduce the objectives and strategy of the 'Smart City Programme'. भारतातील शहरी जीवनाच्या गुणवत्तेच्या संक्षिप्त पार्श्वभूमीसह 'स्मार्ट सिटी कार्यक्रम' ची उद्दिष्टे आणि रणनीती सादर करा.	Programme	12.5	2016
Major cities of India are becoming more vulnerable to flood conditions. Discuss. भारतातील प्रमुख शहरे पूरस्थितीमुळे अधिक असुरक्षित होत आहेत. चर्चा करा.	Flood	12.5	2016

<p>Mumbai, Delhi and Kolkata are the three mega cities of the country but the air pollution is much more serious problem in Delhi as compared to the other two. Why is this so?</p> <p>मुंबई, दिल्ली आणि कोलकाता ही देशातील तीन मोठी शहरे आहेत, परंतु इतर दोन शहरांच्या तुलनेत दिल्लीतील वायू प्रदूषण ही अधिक गंभीर समस्या आहे. हे असे का आहे?</p>	Pollution	12.5	2015
<p>Smart cities in India cannot sustain without smart villages. Discuss this statement in the backdrop of rural urban integration.</p> <p>भारतातील स्मार्ट शहरे स्मार्ट गावांशिवाय टिकू शकत नाहीत. ग्रामीण शहरी एकात्मतेच्या पार्श्वभूमीवर या विधानाची चर्चा करा.</p>	Integration	12.5	2015
<p>Discussion the various social problems which originated out of the speedy process of urbanization in India.</p> <p>भारतातील शहरीकरणाच्या वेगवान प्रक्रियेतून उद्भवलेल्या विविध सामाजिक समस्यांवर चर्चा करा.</p>	Social Problems	10	2013

2.6 Effects of Globalization on Indian society.

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Discuss the impact of post-liberal economy on ethnic identity and communalism.</p> <p>वांशिक ओळख आणि सांप्रदायिकतेवर उदारमतवादानंतरच्या अर्थव्यवस्थेच्या परिणामाची चर्चा करा.</p>	LPG	15	2023
<p>Elucidate the relationship between globalization and new technology in a world of scarce resources, with special reference to India.</p> <p>दुर्मिळ संसाधनांच्या जगात जागतिकीकरण आणि नवीन तंत्रज्ञान यांच्यातील संबंध भारताच्या विशेष संदर्भासह स्पष्ट करा.</p>	Technology	15	2022
<p>Explore and evaluate the impact of 'Work From Home' on family relationships.</p> <p>कौटुंबिक नातेसंबंधांवर 'वर्क फ्रॉम होम' च्या परिणामाचा शोध घ्या आणि त्याचे मूल्यांकन करा.</p>	Relationship	10	2022
<p>Are we losing our local identity for the global identity? Discuss.</p> <p>जागतिक अस्मितेसाठी आपण आपली स्थानिक ओळख गमावत आहोत का? चर्चा करा.</p>	Identity	15	2019

<p>‘Globalization is generally said to promote cultural homogenization but due to this cultural specificities appear to be strengthened in the Indian Society. Elucidate.</p> <p>‘सामान्यतः जागतिकीकरण म्हणजे सांस्कृतिक एकसंधीकरणाला चालना देणारे असे म्हटले जाते, परंतु त्यामुळे भारतीय समाजात सांस्कृतिक वैशिष्ट्ये अधिक मजबूत झालेली दिसतात. स्पष्ट करा.</p>	Culture	15	2018
<p>Discuss the positive and negative effects of globalization on women in India.</p> <p>भारतातील महिलांवर जागतिकीकरणाच्या सकारात्मक आणि नकारात्मक परिणामांची चर्चा करा.</p>	Women	12.5	2015
<p>To what extent globalization has influenced the core of cultural diversity in India? Explain.</p> <p>जागतिकीकरणाचा भारतातील सांस्कृतिक विविधतेच्या मुळाशी किती प्रभाव पडला आहे? समजावून सांगा.</p>	Culture	12.5	2016
<p>Critically examine the effects of globalization on the aged population in India.</p> <p>भारतातील वृद्ध लोकसंख्येवर जागतिकीकरणाच्या परिणामांचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	Aged	10	2013

2.7 Social Empowerment, Communalism, Regionalism & Secularism.

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Are tolerance, assimilation, and pluralism the key elements in the making of an Indian form of secularism? Justify your answer.</p> <p>सहिष्णुता, एकात्मता आणि बहुलतावाद हे भारतीय धर्मनिरपेक्षतेच्या निर्मितीतील प्रमुख घटक आहेत का? तुमच्या उत्तराचे समर्थन करा.</p>	Secularism	15	2022
<p>Do you agree that regionalism in India appears to be a consequence of rising cultural assertiveness? Argue.</p> <p>भारतातील प्रादेशिकवाद हा वाढत्या सांस्कृतिक दृढतेचा परिणाम असल्याचे दिसते यावर तुम्ही सहमत आहात का? युक्तिवाद करा.</p>	Regionalism	10	2020
<p>What are the challenges to our cultural practices in the name of secularism.</p> <p>धर्मनिरपेक्षतेच्या नावाखाली आपल्या सांस्कृतिक चालीरीतींना काय आव्हाने आहेत.</p>	Secularism	10	2019

<p>How the Indian concept of secularism is different from the western model of secularism? Discuss.</p> <p>धर्मनिरपेक्षतेची भारतीय संकल्पना पाश्चिमात्य धर्मनिरपेक्षतेच्या नमुन्यापेक्षा कशी वेगळी आहे? चर्चा करा.</p>	Secularism	10	2018
<p>'Communalism arises either due to power struggle or relative deprivation. Argue by giving suitable illustrations.</p> <p>'सत्ता संघर्ष किंवा सापेक्ष वंचिततेमुळे जातीयवाद निर्माण होतो. योग्य उदाहरणे देऊन युक्तिवाद करा.</p>	Communalism	15	2018
<p>Distinguish between religiousness/religiosity and communalism giving one example of how the former has got transformed into the latter in independent India.</p> <p>धार्मिकता/धार्मिकता आणि सांप्रदायिकता यात फरक करा, स्वतंत्र भारतात पहिल्याचे रूपांतर दुसऱ्याचे कसे झाले याचे एक उदाहरण द्या.</p>	Communalism	15	2017
<p>What are the two major legal initiatives by the State since Independence, addressing discrimination against Scheduled Tribes (STs)?</p> <p>अनुसूचित जमातींवरील (एसटी) भेदभाव दूर करण्यासाठी स्वातंत्र्यापासून राज्याने केलेले दोन प्रमुख कायदेशीर उपक्रम कोणते आहेत?</p>	Empowerment	10	2017
<p>Why are the tribals in India referred to as the Scheduled Tribes? Indicate the major provisions enshrined in the Constitution of India for their upliftment.</p> <p>भारतातील आदिवासींना अनुसूचित जमाती म्हणून का संबोधले जाते? त्यांच्या उन्नतीसाठी भारतीय राज्यघटनेत नमूद केलेल्या प्रमुख तरतुदी दर्शवा.</p>	Empowerment	12.5	2016
<p>What is the basis of regionalism? Is it that unequal distribution of benefits of development on regional basis eventually promotes regionalism? Substantiate your answer.</p> <p>प्रादेशिकतेचा आधार काय आहे? प्रादेशवार विकासाच्या फायद्यांच्या असमान वितरणामुळे शेवटी प्रादेशिकतेला चालना मिळते का? तुमच्या उत्तराचे समर्थन करा.</p>	Regionalism	12.5	2016

How do the Indian debates on secularism differ from the debates in the West? धर्मनिरपेक्षतेवरील भारतीय वादविवाद पाश्चिमात्य देशांतील वादविवादांपेक्षा कसे वेगळे आहेत?	Secularism	10	2014
Growing feeling of regionalism is an important factor in the generation of demand for a separate state. Discuss. प्रादेशिकतेची वाढती भावना हा वेगळ्या राज्याच्या मागणीचा एक महत्त्वाचा घटक आहे. चर्चा करा.	Regionalism	10	2013

3 Geography

3.1 Salient features of World's Physical Geography.

3.1.1 Physical Geography

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Describe the characteristics and types of primary rocks. प्राथमिक खडकांची वैशिष्ट्ये आणि प्रकार यांचे वर्णन करा.	Concept	10	2022
Why is India considered as a subcontinent? Elaborate your answer भारत हा उपखंड का मानला जातो? तुमचे उत्तर सविस्तर सांगा	Concept	10	2021
Discuss the geophysical characteristics of Circum-Pacific Zone. सर्कम-पॅसिफिक झोनच्या भूभौतिक वैशिष्ट्यांची चर्चा करा.	Features	10	2020
Define mantle plume and explain its role in plate tectonics. आच्छादन प्लुमची व्याख्या करा आणि प्लेट टेक्टोनिक्समध्ये त्याची भूमिका स्पष्ट करा.	Concept	10	2018

How does the Juno Mission of NASA help to understand the origin and evolution of the Earth? नासाचे जुनो मिशन पृथ्वीची उत्पत्ती आणि उत्क्रांती समजून घेण्यास कशी मदत करते?	Concept	10	2017
Explain the formation of thousands of islands in Indonesian and Philippines archipelagos. इंडोनेशियन आणि फिलीपिन्स द्वीपसमूहात हजारो बेटांची निर्मिती कशी झाली ते स्पष्ट करा.	Phenomena	10	2014
What do you understand by the theory of continental drift? Discuss the prominent evidences in its support. महाद्वीपीय प्रवाहाच्या सिद्धांताद्वारे तुम्हाला काय समजते? त्याच्या समर्थनातील प्रमुख पुराव्यांवर चर्चा करा.	Concept	5	2013

3.1.2 Oceanography

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
What are the forces that influence ocean currents? Describe their role in fishing Industry of the world. सागरी प्रवाहांवर परिणाम करणारे घटक कोणते आहेत ? जगातील मासेमारी उद्योगातील त्यांच्या भूमिकेचे वर्णन करा.	Fishing	15	2022
How do ocean currents and water masses differ in their impacts on marine life and the coastal environment? Give suitable examples. सागरी जीवन आणि किनारी पर्यावरणावरील प्रभावांमध्ये महासागर प्रवाह आणि पाण्याचे वस्तुमान(water masses) कसे वेगळे प्रभाव टाकतात? योग्य उदाहरणे द्या.	Marine life	15	2019
Account for variations in oceanic salinity and discuss its multi-dimensional effects.	Concept	15	2017

महासागरातील धारांमधील फरकांचा लेखाजोखा घ्या आणि त्याच्या बहु-आयामी प्रभावांवर चर्चा करा.			
Explain the factors responsible for the origin of ocean currents. How do they influence regional climates, fishing and navigation? सागरी प्रवाहांच्या उत्पत्तीसाठी जबाबदार घटक स्पष्ट करा. ते प्रादेशिक हवामान, मासेमारी आणि नेव्हिगेशनवर कसा प्रभाव पाडतात?	Fishing	12.5	2015

3.1.3 Climatology

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Why is the South-West Monsoon called Purvaiys' (easterly) in Bhojpur Region? How has this directional seasonal wind systems influenced the cultural ethos of the region? भोजपूर प्रदेशात नैऋत्य मान्सूनला पूर्वायस (पूर्वेकडील) का म्हणतात? या दिशात्मक मोसमी वारा प्रणालीचा या प्रदेशाच्या सांस्कृतिक परंपरेवर कसा प्रभाव पडला आहे?	Monsoon	10	2023
The troposphere is a very significant atmospheric layer that determines weather processes. How? तपांबर हा एक अतिशय महत्त्वाचा वायुमंडलीय स्तर आहे जो हवामान प्रक्रिया निर्धारित करतो. कसे?	Concept	15	2022
What characteristics can be assigned to monsoon climate that succeeds in feeding more than 50 percent of the world population residing in Monsoon Asia? मान्सून आशियामध्ये राहणाऱ्या जगातील 50 टक्क्यांहून अधिक लोकसंख्येला अन्न पुरवणाऱ्या मान्सून हवामानाला कोणती वैशिष्ट्ये दिली जाऊ शकतात?	Monsoon	15	2017
Discuss the concept of air mass and explain its role in macro-climatic changes. एयर मास संकल्पनेची चर्चा करा आणि स्थूल-हवामानातील बदलांमध्ये तिची भूमिका स्पष्ट करा.	Concept	12.5	2016

How far do you agree that the behavior of the Indian monsoon has been changing due to humanizing landscapes? Discuss. भारतीय मान्सूनचे वर्तन मानवीकरणामुळे बदलत आहे हे तुम्ही कितपत मान्य करता? चर्चा करा.	Monsoon	12.5	2015
Most of the unusual climatic happenings are explained as an outcome of the El-Nino effect. Do you agree? बहुतेक असामान्य हवामान घडामोडी एल-निनो प्रभावाचा परिणाम म्हणून स्पष्ट केल्या आहेत. तुम्ही सहमत आहात का?	Concept	10	2014
What do you understand by the phenomenon of temperature inversion in meteorology? How does it affect the weather and the habitants of the place? हवामानशास्त्रातील तापमान व्युत्क्रमण या घटनेवरून तुम्हाला काय समजते? त्याचा हवामानावर आणि तेथील रहिवाशांवर कसा परिणाम होतो?	Global Warming	5	2013

3.2 Important Geophysical Phenomena such as earthquakes, Tsunami, Volcanic activity, cyclones etc.

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Discuss the meaning of color-coded weather warnings for cyclone-prone areas given by the India Meteorological Department. भारतीय हवामान विभागाने दिलेल्या चक्रीवादळ-प्रवण क्षेत्रांसाठी रंग-कोडित हवामान इशाऱ्यांच्या अर्थाची चर्चा करा.	Cyclone	10	2022
Differentiate the causes of landslides in the Himalayan region and Western Ghats. हिमालयीन प्रदेश आणि पश्चिम घाटातील भूस्खलनाच्या कारणांमधील फरक स्पष्ट करा.	Landslide	10	2021

<p>Mention the global occurrence of volcanic eruptions in 2021 and their impact on regional environment.</p> <p>2021 मध्ये ज्वालामुखीच्या उद्रेकाची जागतिक घटना आणि त्यांचा प्रादेशिक पर्यावरणावर होणारा परिणाम यांचा उल्लेख करा.</p>	Volcano	10	2021
<p>The process of desertification does not have climatic boundaries. Justify with examples.</p> <p>वाळवंटीकरणाच्या प्रक्रियेला हवामानाच्या सीमा नसतात. उदाहरणांसह समर्थन करा.</p>	Concept	10	2020
<p>In what way can flood be converted into a sustainable source of irrigation and all-weather inland navigation in India?</p> <p>पूर हे भारतातील जलसिंचन आणि सर्व-हवामानातील अंतर्देशीय जलवाहतुकीच्या शाश्वत स्रोतामध्ये कोणत्या प्रकारे रूपांतरित केले जाऊ शकते?</p>	Flood	15	2017
<p>"The Himalayas are highly prone to landslides." Discuss the causes and suggest suitable measures of mitigation.</p> <p>"हिमालयाला भूस्खलनाचा धोका जास्त आहे." कारणांची चर्चा करा आणि योग्य उपाय सुचवा.</p>	Landslide	12.5	2016
<p>Tropical cyclones are largely confined to South China Sea, Bay of Bengal and Gulf of Mexico. Why?</p> <p>उष्णकटिबंधीय चक्रीवादळे मोठ्या प्रमाणावर दक्षिण चीन समुद्र, बंगालचा उपसागर आणि मेक्सिकोच्या आखातापर्यंत मर्यादित आहेत. असे का?</p>	Cyclone	10	2014
<p>The recent cyclone on the east coast of India was called "Phailin". How are the tropical cyclones named across the world?</p> <p>भारताच्या पूर्व किनाऱ्यावर नुकत्याच झालेल्या चक्रीवादळाला "फायलिन" असे म्हणतात. जगभरातील उष्णकटिबंधीय चक्रीवादळांची नावे कशी दिली जातात?</p>	Cyclone	5	2013
<p>Bring out the causes for more frequent landslides in the Himalayas than in Western Ghats.</p>	Landslide	5	2013

पश्चिम घाटापेक्षा हिमालयात वारंवार होणाऱ्या भूस्खलनाची कारणे शोधून काढा

3.3 Geographical features and their location

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>How are the fjords formed? Why do they constitute some of the most picturesque areas of the world?</p> <p>फ्जॉर्ड्स कसे तयार होतात? ते जगातील काही सर्वात नयनरम्य भाग का आहेत?</p>	Landforms	10	2023
<p>Briefly mention the alignment of major mountain ranges of the world and explain their impact on local weather conditions with examples.</p> <p>जगातील प्रमुख पर्वतरांगांच्या संरेखनाचा थोडक्यात उल्लेख करा आणि स्थानिक हवामान परिस्थितीवर त्यांचा प्रभाव उदाहरणांसह स्पष्ट करा.</p>	Features	15	2021
<p>Why are the world's old mountain systems located along the margins of continents? Bring out the association between the global distribution of Fold Mountains and the earthquakes and volcanoes.</p> <p>जगातील वलित पर्वत प्रणाली खंडांच्या किनारी प्रदेशात का आहेत? वलित पर्वतांचे जागतिक वितरण आणि भूकंप आणि ज्वालामुखी यांच्यातील संबंध समोर आणा.</p>	Features	10	2014
<p>There is no formation of deltas by rivers of the Western Ghat. Why?</p> <p>पश्चिम घाटाच्या नद्यांमुळे त्रिभुज प्रदेश का तयार होत नाही?</p>	Landforms	5	2013
<p>Major hot deserts in northern hemisphere are located between 20-30 degree north and on the western side of the continents. Why?</p> <p>उत्तर गोलार्धातील प्रमुख उष्ण वाळवंट 20-30 अंश उत्तर आणि खंडांच्या पश्चिम बाजूला स्थित आहेत. असे का?</p>	Features	10	2013

3.4 Changes in critical geographical features (including water-bodies and ice-caps) and in flora and fauna and the effects of such changes.

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
Identify and discuss the factors responsible for diversity of natural vegetation in India. Assess the significance of wildlife sanctuaries in rain forest regions of India. भारतातील नैसर्गिक वनस्पतींच्या विविधतेसाठी जबाबदार घटक ओळखा आणि त्यावर चर्चा करा. भारतातील पर्जन्यवन प्रदेशातील वन्यजीव अभयारण्यांच्या महत्त्वांचे मूल्यांकन करा.	Biodiversity	15	2023
Discuss the consequences of climate change on the food security in tropical countries. उष्णकटिबंधीय देशांमधील अन्न सुरक्षेवर हवामान बदलाच्या परिणामांची चर्चा करा.	Climate Change	10	2023
How do the melting of Arctic ice and glaciers of the Antarctic differently affect the weather patterns and human activities on earth? Explain. आर्क्टिकचा बर्फ आणि अंटार्क्टिकच्या हिमनद्यांचे वितळणे पृथ्वीवरील हवामान प्रणाली आणि मानवी क्रियाकलापांवर वेगळ्या प्रकारे कसा परिणाम करते? समजावून सांगा.	Global Warming	15	2021
What are the environmental implications of the reclamation of water bodies into urban land use? Explain with examples. शहरी जमिनीच्या वापरामध्ये जलस्रोतांच्या पुनर्प्राप्तीचे पर्यावरणीय परिणाम काय आहेत? उदाहरणांसह समजावून सांगा.	Water Resource	10	2021
How will the melting of Himalayan glaciers have a far-reaching impact on the water resources of India? हिमालयाच्या हिमनद्यांच्या वितळण्याचा भारताच्या जलस्रोतांवर दूरगामी परिणाम कसा होईल?	Water Resource	10	2020
Assess the impact of global warming on coral life system with examples. प्रवाळ जीवन प्रणालीवर जागतिक तापमानवाढीच्या परिणामाचे उदाहरणांसह मूल्यांकन करा.	Marine life	10	2019
Discuss the causes of depletion of mangroves and explain their importance in maintaining coastal ecology.	Mangroves	10	2019

<p>खारफुटी कमी होण्याच्या कारणांची चर्चा करा आणि किनारपट्टीवरील पर्यावरण राखण्यासाठी त्यांचे महत्त्व स्पष्ट करा.</p>			
<p>How can the mountain ecosystem be restored from the negative impact of development initiatives and tourism?</p> <p>विकास उपक्रम आणि पर्यटनाच्या नकारात्मक परिणामातून पर्वतीय परिसंस्था कशी पूर्ववत करता येईल?</p>	Tourism	15	2019
<p>What is water stress? How and why does it differ regionally in India?</p> <p>पाण्याचा ताण म्हणजे काय? भारतात प्रादेशिकदृष्ट्या ते कसे आणि का वेगळे आहे?</p>	Water Resource	15	2019
<p>What are the consequences of spreading of 'Dead Zones' on marine ecosystem?</p> <p>सागरी परिसंस्थेवर 'मृत क्षेत्रांच्या' प्रसाराचे परिणाम काय आहेत?</p>	Concept	10	2018
<p>How does the cryosphere affect global climate?</p> <p>क्रायोस्फीअरचा जागतिक हवामानावर कसा परिणाम होतो?</p>	Concept	10	2017
<p>The states of Jammu and Kashmir, Himachal Pradesh and Uttarakhand reaching the limits of their ecological carrying capacity due to tourism. Critically evaluate.</p> <p>जम्मू आणि काश्मीर, हिमाचल प्रदेश आणि उत्तराखंड ही राज्ये पर्यटनामुळे त्यांच्या पर्यावरणीय वहन क्षमतेच्या मर्यादेपर्यंत पोहोचत आहेत. गंभीरपणे मूल्यमापन करा.</p>	Tourism	12.5	2015
<p>Bring out the relationship between the shrinking Himalayan glaciers and the symptoms of climate change in the Indian sub-continent.</p> <p>संकुचित होत चाललेल्या हिमालयीन हिमनद्या आणि भारतीय उपखंडातील हवामान बदलाची लक्षणे यांच्यातील संबंध समोर आणा.</p>	Global Warming	10	2014
<p>Bring out the causes for the formation of heat islands in the urban habitat of the world.</p> <p>जगाच्या शहरी अधिवासात उष्णतेच्या बेटांच्या निर्मितीची कारणे सांगा.</p>	Global Warming	5	2013

3.5 Distribution of Key Natural Resources across the world (including South Asia and the Indian sub-continent)

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>Why did human development fail to keep pace with economic development in India?</p> <p>भारतात आर्थिक विकासाच्या गतीने मानवी विकास का झाला नाही?</p>	Human Resource	15	2023
<p>Comment on the resource potentials of the long coastline of India and highlight the status of natural hazard preparedness in these areas.</p> <p>भारताच्या लांब किनाऱ्यावरील संसाधन संभाव्यतेवर भाष्य करा आणि या भागात नैसर्गिक आपत्तिवर मातकरण्यासाठीच्या सुरक्षेच्या तयारीची स्थिती अधोरेखित करा.</p>	Resources	10	2023
<p>Why is the world today enfronted with a crisis of availability of and access to freshwater resources?</p> <p>आज जग गोड्या पाण्यातील संसाधनांची उपलब्धता आणि गोड्या पाण्याच्या स्रोतांचे सुलभीकरणाच्या संकटाचा सामना का करत आहे?</p>	Water	10	2023
<p>Describing the distribution of rubber-producing countries, indicate the major environmental issues faced by them.</p> <p>जगातील रबर उत्पादक देशांचे वर्णन करा व त्यांना भेडसावणाऱ्या प्रमुख पर्यावरणीय समस्या सूचित करा.</p>	Rubber	15	2022
<p>Examine the potential of wind energy in India and explain the reasons for their limited spatial spread.</p> <p>भारतातील पवन ऊर्जेच्या क्षमतेचे परीक्षण करा आणि त्यांच्या मर्यादित स्थानिक प्रसाराची कारणे स्पष्ट करा.</p>	Wind	10	2022
<p>Discuss the natural resource potentials of Deccan Trap'.</p> <p>डेक्कन ट्रॅप' च्या नैसर्गिक संसाधनांच्या संभाव्यतेची चर्चा करा.</p>	Region	10	2022
<p>Discuss the multidimensional implications of uneven distribution of mineral oil in the world.</p>	Oil	15	2021

जगातील खनिज तेलाच्या असमान वितरणाच्या बहुआयामी परिणामांवर चर्चा करा.			
The interlinking of rivers can provide viable solutions to the multi-dimensional inter-related problems of droughts, floods and interrupted navigation. Critically examine. नद्यांच्या परस्पर जोडणीमुळे दुष्काळ, पूर आणि व्यत्ययित जलवाहतूक या बहुआयामी आंतरसंबंधित समस्यांवर व्यवहार्य उपाय मिळू शकतात. गंभीरपणे तपासा.	Water	15	2020
India has immense potential of solar energy though there are regional variations in its development. Elaborate. भारतामध्ये सौर ऊर्जेची अफाट क्षमता आहे, तरी सौर ऊर्जेच्या विकासामध्ये प्रादेशिक फरक आहेत. विस्तृत करा.	Solar	15	2020
Examine the status of forest resources of India and its resultant impact on climate change. भारतातील वनसंपत्तीची स्थिती आणि त्याचा हवामान बदलावर होणारा परिणाम तपासा.	Forest	15	2020
Can the strategy of regional-resource based manufacturing help in promoting employment in India? प्रादेशिक-संसाधन आधारित उत्पादन धोरण भारतातील रोजगाराला चालना देण्यात मदत करू शकते का?	Manufacturing	10	2019
Why is India taking keen interest in resources of Arctic Region? भारत आर्क्टिक प्रदेशातील संसाधनांमध्ये रस का घेत आहे?	Region	10	2018
The effective management of land and water resources will drastically reduce the human miseries. Explain जमीन आणि जलस्रोतांच्या प्रभावी व्यवस्थापनामुळे मानवी दुःख मोठ्या प्रमाणात कमी होईल. समजावून सांगा.	Water	12.5	2016
South China Sea has assumed great geopolitical significance in the present context. Comment. सध्याच्या संदर्भात दक्षिण चीन समुद्राला मोठे भू-राजकीय महत्त्व प्राप्त झाले आहे. टिप्पणी करा.	Region	12.5	2016

<p>Present an account of the Indus Water Treaty and examine its ecological, economic and political implications in the context of changing bilateral relations.</p> <p>सिंधू जल कराराचा अहवाल सादर करा आणि बदलत्या द्विपक्षीय संबंधांच्या संदर्भात त्याच्या पर्यावरणीय, आर्थिक आणि राजकीय परिणामांचे परीक्षण करा.</p>	Water	12.5	2016
<p>Enumerate the problems and prospects of inland water transport in India.</p> <p>भारतातील अंतर्देशीय जलवाहतुकीच्या समस्या आणि शक्यता नमूद करा.</p>	Water	12.5	2016
<p>In what way micro-watershed Development projects help in water conservation in drought prone and semi-arid regions of India.</p> <p>सूक्ष्म पाणलोट विकास प्रकल्प कशा प्रकारे भारतातील दुष्काळप्रवण आणि अर्ध-शुष्क प्रदेशांमध्ये जल संवर्धनास मदत करतात.</p>	Water	12.5	2016
<p>What are the economic significances of discovery of oil in Arctic Sea and its possible environmental consequences?</p> <p>आर्क्टिक समुद्रात तेलाच्या शोधाचे आर्थिक महत्त्व आणि त्याचे संभाव्य पर्यावरणीय परिणाम काय आहेत?</p>	Oil	12.5	2015
<p>India is well endowed with fresh water resources. Critically examine why it still suffers from water scarcity.</p> <p>भारत गोड्या पाण्याच्या संसाधनांनी संपन्न आहे. अजूनही पाण्याची टंचाई का भेडसावत आहे याचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	Water	12.5	2015
<p>Critically evaluate the various resources of the oceans which can be harnessed to meet the resource crisis in the world.</p> <p>जगातील संसाधनांच्या संकटाचा सामना करण्यासाठी महासागरातील विविध संसाधनांचा वापर केला जाऊ शकतो, त्यांचे गंभीर मूल्यमापन करा.</p>	Resources	10	2014
<p>How does India see its place in the economic space of rising natural resource rich Africa?</p> <p>वाढत्या नैसर्गिक संसाधनांनी समृद्ध असलेल्या आफ्रिकेच्या आर्थिक क्षेत्रात भारत आपले स्थान कसे पाहतो?</p>	Region	10	2014
<p>With growing scarcity of fossil fuels, the atomic energy is gaining more and more significance in India. Discuss the availability of raw material required for the generation of atomic energy in India and in the world.</p>	Fuel	10	2013

<p>जीवाश्म इंधनाच्या वाढत्या कमतरतेमुळे भारतात अणुऊर्जेला अधिकाधिक महत्त्व मिळत आहे. भारतात आणि जगात अणुऊर्जा निर्मितीसाठी आवश्यक असलेल्या कच्च्या मालाच्या उपलब्धतेवर चर्चा करा.</p>			
<p>It is said the India has substantial reserves of shale oil and gas, which can feed the needs of country for quarter century. However, tapping of the resources doesn't appear to be high on the agenda. Discuss critically the availability and issues involved.</p>	Oil	10	2013
<p>असे म्हटले जाते की भारताकडे शेल तेल आणि वायूचा मोठा साठा आहे की जो पाव शतकासाठी देशाच्या गरजा भागवू शकतो. मात्र या संसाधनांचा वापर हा अजेंड्यावर जास्त असल्याचे दिसत नाही. या संसाधनांची उपलब्धता आणि त्यात समाविष्ट असलेल्या समस्यांवर गंभीरपणे चर्चा करा.</p>			

3.6 Factors responsible for the location of primary, secondary, and tertiary sector industries in various parts of the world (including India).

PYQ	Sub-Topic	Marks	Year
<p>From being net food importer in 1960s, India has emerged as a net food exporter to the world. Provide reasons.</p>	Agriculture	15	2023
<p>1960 च्या दशकातील निव्वळ अन्न आयातदार देशापासून भारत जगातील निव्वळ अन्न निर्यातदार देश म्हणून उदयाला आला आहे. कारणे द्या.</p>			
<p>Mention the significance of straits and isthmus in international trade.</p>	Region	15	2022
<p>आंतरराष्ट्रीय व्यापारात सामुद्रधुनी आणि इस्तमसचे महत्त्व नमूद करा.</p>			
<p>Despite India being one of the countries of the Gondwanaland, its mining industry contributes much less to its Gross Domestic Product (GDP) in percentage. Discuss.</p>	Region	10	2021
<p>भारत गोंडवानालँडच्या देशांपैकी एक असूनही, त्याचा खाण उद्योग त्याच्या सकल देशांतर्गत उत्पादन (जीडीपी) टक्केवारीत खूपच कमी योगदान देतो. चर्चा करा.</p>			

<p>Account for the present location of iron and steel industries away from the source of raw material, by giving examples.</p> <p>लोह आणि पोलाद उद्योगांचे सध्याचे स्थान कच्च्या मालाच्या स्रोतापासून दूर असण्याची कारणे उदाहरणे देऊन सांगा.</p>	Iron and steel	10	2020
<p>Discuss the factors for localization of agro-based food processing industries of North-West India.</p> <p>वायव्य भारतातील कृषी-आधारित अन्न प्रक्रिया उद्योगांच्या स्थानिकीकरणासाठीच्या घटकांची चर्चा करा.</p>	Agro	10	2019
<p>Why is Indian Regional Navigational Satellite System (IRNSS) needed? How does it help in navigation?</p> <p>भारतीय प्रादेशिक दिशादर्शक उपग्रह प्रणालीची (आय. आर. एन. एस. एस.) गरज का आहे? नेव्हिगेशनमध्ये हे कसे मदत करते?</p>	Technology	10	2018
<p>Define blue revolution, explain the problems and strategies for pisciculture development in India.</p> <p>नील क्रांतीची व्याख्या करा व भारतातील मत्स्यपालन विकासासाठीच्या समस्या आणि मत्स्यपालन विकासासाठीचे धोरणे स्पष्ट करा.</p>	BR	15	2018
<p>Mention the advantages of the cultivation of pulse because of which the year 2016 was declared as the International Year of Pulses by the United Nations.</p> <p>डाळी लागवडीच्या फायद्यांचा उल्लेख करा, ज्यामुळे संयुक्त राष्ट्रांनी 2016 हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय डाळी वर्ष म्हणून घोषित केले.</p>	Agriculture	10	2017
<p>In spite of adverse environmental impact, coal mining is still inevitable for development.” Discuss.</p> <p>पर्यावरणावर प्रतिकूल परिणाम होत असतानाही कोळसा खाण अजूनही विकासासाठी अपरिहार्य आहे.” चर्चा करा.</p>	Coal Mining	10	2017
<p>What is the significance of Industrial Corridors in India? Identify industrial corridors, explain their main characteristics.</p>	Region	15	2018

<p>भारतातील औद्योगिक मार्गिकांचे महत्त्व काय आहे? औद्योगिक मार्गिका ओळखा व त्यांची मुख्य वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.</p>			
<p>Petroleum refineries are not necessarily located nearer to crude oil producing areas, particularly in many of the developing countries. Explain its implications.</p> <p>पेट्रोलियम रिफायनरीज कच्च्या तेलाचे उत्पादन करणाऱ्या क्षेत्रांच्या अगदी जवळ असणे आवश्यक नाही, विशेषतः अनेक विकसनशील देशांमध्ये. त्याचे परिणाम स्पष्ट करा.</p>	Oil	15	2017
<p>Whereas the British planters had developed tea gardens all along the Shivaliks and Lesser Himalayas from Assam to Himachal Pradesh, in effect they did not succeed beyond the Darjeeling area. Explain.</p> <p>ब्रिटिश बागायतदारांनी आसाम ते हिमाचल प्रदेशपर्यंत शिवालिक आणि लघु हिमालयाच्या बाजूने चहाच्या बागा विकसित केल्या होत्या परंतु प्रत्यक्षात त्यांना दार्जिलिंग क्षेत्राच्या पलीकडे यश मिळाले नाही. समजावून सांगा.</p>	Tea	10	2014
<p>Account for the change in the spatial pattern of the Iron and Steel industry in the world.</p> <p>जगातील लोह आणि पोलाद उद्योगाच्या भौगोलिक वितरनातील बदलाचे कारण द्या.</p>	Iron and steel	10	2014
<p>Why did the Green Revolution in India virtually by-pass the eastern region despite fertile soil and good availability of water?</p> <p>सुपीक माती आणि पाण्याची चांगली उपलब्धता असूनही भारतातील हरित क्रांतीने पूर्वेकडील प्रदेश अक्षरशः का टाळले?</p>	GR	10	2014
<p>Do you agree that there is a growing trend of opening new sugar mills in the Southern states of India? Discuss with justification</p> <p>भारताच्या दक्षिणेकडील राज्यांमध्ये नवीन साखर कारखाने उघडण्याचा कल वाढत आहे हे तुम्ही मान्य करता का? समर्थनासह चर्चा करा</p>	Sugar	5	2013
<p>Analyze the factors for highly decentralized cotton textile industry in India.</p> <p>भारतातील अत्यंत विकेंद्रीकृत सुती कापड उद्योगाच्या घटकांचे विश्लेषण करा</p>	Cotton	5	2013

4 MPSC State Services Mains previous years' question papers from 2006 to 2011.

MPSC Rajaseva Mains परीक्षेचे जुन्या अभ्यासक्रमानुसार शब्द मर्यादा दिलेली नाही.

4.1 Indian Culture

PYQ	Year
Discuss the cultural achievement of Yadavas. यादवाच्या सांस्कृतिक कामगिरीची चर्चा करा. (5 Marks)	2011
Rural social condition of Maratha age. मराठाकालीन ग्रामीण समाज व्यवस्था. (5 Marks)	2011
Particular Sari in Maharashtra from Ancient period. प्राचीन कालापासून महाराष्ट्रांत तयार होणारी विशेष प्रकारची साडी. (2 Marks)	2011
Deity (Kul Daivat) of Shivaji Maharaj. शिवाजी महाराजांचे कुलदैवत. (2 Marks)	2011
In which year, the first Marathi picture produce? And what is the name of it? पहिला मराठी बोलपट कोणता ? कोणत्या साली निघाला ? (2 Marks)	2011
Which is the first Marathi Weekly (Saptahik) and who produced it? मराठी भाषेतील पहिले साप्ताहिक कोणते ? ते कोणी काढले ? (2 Marks)	2011
Where and when did the first Railway begin? पहिली रेल्वे कधी व कोठे सुरु झाली ? (2 Marks)	2011

Where and when did the first Television centre establish in Maharashtra? महाराष्ट्रातील पहिले दूरदर्शन केंद्र केव्हा व कोठे निघाले ? (2 Marks)	2011
Who is the first person acquired Bharat-Ratna award? भारत रत्न मिलवणारी पहिली महाराष्ट्रीयन व्यक्ति. (2 Marks)	2011
Explain the concept of 'Cultural Heritage' & evaluate the importance of 'Ajanta and Ellora caves of Maharashtra.' 'सांस्कृतिक वारसा स्थळ' ही संकल्पना स्पष्ट करा व महाराष्ट्रातील "अजिंठा व वेरुळ लेण्यांचे महत्व" याचे मूल्यमापन करा. (10 Marks)	2010
Discuss the contribution of literature and art during Chalukya. वाङ्मयीन व कलाक्षेत्रातील चालुक्यांची कामगिरी सांगा. (5 Marks)	2010
Describe social condition during Satvahana period. सातवाहन काळातील सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा. (5 Marks)	2010
State the four types of folk dances in Maharashtra. महाराष्ट्रीयन लोकनृत्याचे चार प्रकार सांगा. (2 Marks)	2010
Name any four novels by V.S.Khandekar. वि. स. खांडेकर यांच्या चार कादंबऱ्यांची नावे सांगा. (2 Marks)	2010
State the full name of V. Shantaram. Name the film company he founded. व्ही. शांतारामाचे पूर्ण नांव सांगा. त्यांनी कोणती चित्रपट कंपनी स्थापन केली ? (2 Marks)	2010
State the importance of the festival of Dashara and Diwali in Maharashtra.	2010

महाराष्ट्रात साजरा होणाऱ्या दसरा व दिवाळी सणांचे महत्व सांगा (2 Marks)	
State the features of Hemadpanthi architecture. हेमाडपंथी वास्तूची वैशिष्ट्ये सांगा. (2 Marks)	2010
State the behaviour patterns of Varkari cult. वारकरी संप्रदायाचा आचारधर्म सांगा. (2 Marks)	2010
Explain the concept of 'Gramin Sahitya'. ग्रामीण साहित्य ही संकल्पना स्पष्ट करा. (2 Marks)	2010
Examine the cultural and social life of Satvahana's period. सातवाहन काळातील सांस्कृतिक व सामाजिक जीवनाचे परिक्षण करा. (5 Marks)	2009
State the cultural development during Vakataka's dynasty. वाकाटक घराण्याच्या कालखंडातील सांस्कृतिक प्रगती स्पष्ट करा. (5 Marks)	2009
Examine the cultural life of Chalukya's period. चालुक्य काळातील सांस्कृतिक जीवनाचे परिक्षण करा. (5 Marks)	2009
Explain in few sentences the concept of Maharashtra Dharma. महाराष्ट्र धर्म ही संकल्पना काही वाक्यात स्पष्ट करा. (2 Marks)	2009
Give five names of Folk arts in Maharashtra.	2009

महाराष्ट्रातील 5 लोक कलांची नावे द्या. (2 Marks)	
In how many caves there are paintings in Ajanta caves? अजंठा लेण्यामधील किती गुंफांमध्ये चित्रकला आहे? (2 Marks)	2009
Give four names of main festivals in Maharashtra. महाराष्ट्रातील चार महत्वाच्या उत्सवाची नावे लिहा. (2 Marks)	2009
Write four characteristics of Pandharpur Bhakti Movement. पंढरपूर भक्ती चळवळीची चार वैशिष्ट्ये लिहा. (2 Marks)	2009
Write in brief the impact of Dalit Literature on society. दलित साहित्याचे समाजावर झालेले परिणाम थोडक्यात लिहा. (2 Marks)	2009
Write two characteristics of rural and urban literature each. ग्रामीण साहित्य व शहरी साहित्याची प्रत्येकी दोन वैशिष्ट्ये लिहा. (2 Marks)	2009
Take an account of cultural development in Maharashtra during the Satvahana's period in brief. सातवाहनकालीन महाराष्ट्रातील सांस्कृतिक प्रगतीचा थोडक्यात आढावा घ्या. (5 Marks)	2006
Examine the socio-cultural development in Maharashtra during the Maratha period. मराठेकालीन महाराष्ट्रातील सामाजिक व सांस्कृतिक प्रगतीचे परिक्षण करा. (5 Marks)	2006
Folk Dance A Cultural Heritage of Maharashtra.	2006

लोक नृत्य - महाराष्ट्राचा सांस्कृतिक वारसा. (2 Marks)	
Fort Architecture in Maharashtra. महाराष्ट्रातील किल्ला स्थापत्य, (2 Marks)	2006
Paintings in Ajanta Caves. अजिंठा गुहांमधील चित्रकला. (2 Marks)	2006
Importance of Hindu and Muslim Festivals in Medieval Maharashtra. मध्ययुगीन महाराष्ट्रातील हिंदु व मुस्लिम सणांचे महत्व. (2 Marks)	2006
Bhakti movement, its impact in medieval period. मध्ययुगीन काळातील भक्ती चळवळ आणि तिचा परिणाम. (2 Marks)	2006
Importance of Dalit literature. दलित साहित्याचे महत्व, (2 Marks)	2006
Rural literature in Modern Maharashtra. आधुनिक महाराष्ट्रातील ग्रामीण साहित्य. (2 Marks)	2006

4.2 Modern Indian History

PYQ	Year
Social impact of British policies. ब्रिटिश धोरणाचे सामाजिक परिणाम. (5 Marks)	2011

Explain the causes of revolt 1857. 1857 च्या उठावाची कारणे स्पष्ट करा. (5 Marks)	2011
Social reform of Dr. B. R. Ambedkar. डॉ. भि. रा. आंबेडकरांच्या सामाजिक सुधारणा. (5 Marks)	2011
Write the event responsible for the establishment of Indian National Congress. भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसच्या स्थापनेस कारणीभूत झालेले घटक. (5 Marks)	2011
What causes of the emergence of Muslims League? मुस्लीम लिगच्या उदयाची कारणे. (5 Marks)	2011
State the social and religious reform of Rajaram Mohan Roy. राजाराम मोहन रॉय यांच्या सामाजिक व धार्मिक सुधारणा सांगा. (5 Marks)	2010
Explain Sati system and laws preventing Sati system. सतीप्रथा व सतीप्रथाबंदी कायद्यासंबंधी माहिती द्या. (5 Marks)	2010
Discuss the effects of revolt of 1857. 1857 च्या उठावाच्या परिणामांची चर्चा करा. (5 Marks)	2010
Describe the condition of peasants during British period. ब्रिटीश राजवटीतील शेतकऱ्यांच्या स्थितीचे वर्णन करा. (5 Marks)	2010
Explain the role of Dr. Bhimrao Ambedkar in Dalit movement.	2010

डॉ. भिमराव आंबेडकरांचे दलीत चळवळीतील कार्य स्पष्ट करा. (5 Marks)	
Explain the work of Indian National Congress during 1885 to 1905. 1885 ते 1905 या काळातील भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचे कार्य स्पष्ट करा. (5 Marks)	2010
Discuss the various reasons for commercialization of land in British period. ब्रिटीश काळातील जमिनीच्या व्यापारी करणाच्या विविध कारणांची चर्चा करा. (5 Marks)	2009
Discuss military reasons responsible for the revolt of 1857. इ.स. 1857 च्या उठावासाठी जबाबदार असणाऱ्या लष्करी कारणांची चर्चा करा. (5 Marks)	2009
Examine the effects of revolutionary movement. क्रांतीकारी चळवळीच्या परिणामांचे परिक्षण करा. (5 Marks)	2009
Write in brief the work of National Congress till 1905. इ.स. 1905 पर्यंतच्या राष्ट्रीय काँग्रेसच्या कार्याची थोडक्यात माहिती द्या. (5 Marks)	2009
State the education policy of British in India till 1857. इ.स. 1857 पर्यंतचे ब्रिटीशांचे भारतातील शैक्षणिक धोरण स्पष्ट करा. (5 Marks)	2006
Discuss the political reasons responsible for the revolt of 1857. (इ.स. 1857 च्या उठावासाठी जबाबदार असणाऱ्या राजकीय कारणांची चर्चा करा.) (5 Marks)	2006
Take an account of Muslim League and partition of India in brief.	2006

(मुस्लिम लोग आणि भारताच्या फाळणीचा थोडक्यात आढावा घ्या.) (5 Marks)	
Examine the reasons responsible for the Foundation of Indian National Congress in 1885. (इ.स. 1885 मध्ये भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसच्या स्थापनेस जबाबदार असणाऱ्या कारणांचे परिक्षण करा.) (5 Marks)	2006
Discuss the impact of National revolutionary movement on Indian Freedom Movement. (भारतीय क्रांतीकारक चळवळीचा भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीवरील परिणाम चर्चा करा.) (5 Marks)	2006
Discuss the role played by Sardar Patel in integration of princely states. (संस्थानांच्या विलीनीकरणातील सरदार पटेल यांची भूमिका स्पष्ट करा.) (10 Marks)	2006
Take an account of social work done by Indian Government from 1960 to 1990. (इ.स. 1960 ते 1990 या कालवधीत भारत सरकारने केलेल्या सामाजिक सुधारणा कार्याचा आढावा घ्या.) (10 Marks)	2006

4.3 Modern History of Maharashtra:

Civil Services Mentors Hub PYQ	Year
Educational policy of Elphinstan. एलफिन्स्टन चे शैक्षणिक धोरण. (5 Marks)	2011
Discuss the Samyukta Maharashtra Movement. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळी संबंधी चर्चा करा. (10 Marks)	2011
Discuss the contribution of Yashwant Rao Chavan (First Chief Minister of Maharashtra). महाराष्ट्रांचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांच्या योगदानाची चर्चा करा. (10 Marks)	2011

Give an account of integration of the princely state - Hyderabad. हैद्राबाद संस्थानाच्या विलिनीकरणाचा वृत्तान्त द्या. (10 Marks)	2010
Review the notable leaders in the Samyukta Maharashtra Movement. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील महत्वाच्या नेत्यांचा आढावा घ्या. (10 Marks)	2010
Review the work of Satyashodhak Samaj. सत्यशोधक समाजाच्या कार्याचा आढावा द्या. (5 Marks)	2009
Critically examine the integration of princely state Hyderabad. हैद्राबाद या संस्थानाच्या विलिनीकरणाचे टिकात्मक परिक्षण करा. (10 Marks)	2009
Discuss about Samyukta Maharashtra movement in brief. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीची थोडक्यात चर्चा करा. (10 Marks)	2009
Critically examine the Rayatwari system in Maharashtra during Mountsturt Elphinstone. माऊंट स्टुअर्ट एलफिन्स्टनच्या काळातील महाराष्ट्रातील रयतवारी पद्धतीचे टिकात्मक परिक्षण करा. (5 Marks)	2006

4.4 Society

PYQ	Year
In which ways scheduled caste people are socially backward? अनुसूचित जातीचे लोक कोणकोणत्या बाबतीत सामाजिक दृष्ट्या मागासलेले आढळतात ? (2 Marks)	2011

What are the problems of tribal community? आदिवासी समाजाच्या समस्या कोणत्या आहेत ? (2 Marks)	2011
What are the causes of violence against women? स्त्रियांवरील अत्याचाराची कारणे कोणती ? (10 Marks)	2010
Describe in brief the welfare and empowerment of women. स्त्रियांच्या कल्याण आणि अधिकाराविषयी थोडक्यात स्पष्टीकरण करा. (10 Marks)	2009
Explain National Population Policy (2000) with expert's comments. राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरण (2000) हे तज्ञांच्या टीकेसह स्पष्ट करा. (10 Marks)	2006
What are the impacts of globalisation on labouring class in India? भारतातील कामगारवर्गावर जागतीकरणाचा काय परिणाम झाला आहे? (20 Marks)	2006
Do you think that media is able to foster social norms and ethics in society? Discuss with suitable illustrations. प्रसार माध्यमे समाजातील सामाजिक व नैतिक मूल्ये वाढविण्यास सक्षम आहेत काय? योग्य उदाहरणासहित चर्चा करा. (20 Marks)	2006
Gender inequality is natural/biological or socio-cultural Discuss. लिंगभाव विषमता नैसर्गिक जैविक किंवा सामाजिक-सांस्कृतिक आहे चर्चा करा. (10 Marks)	2006

4.5 Physical Geography & Related Features:

PYQs	Year
<p>(i) Explain why earth is called as a unique planet. पृथ्वीला एकमेव गृह का म्हणतात ते स्पष्ट करा. (2 Marks)</p> <p>(ii) State two major gases present in the earth's atmosphere. पृथ्वीच्या वातावरणातील दोन प्रमुख वायु सांगा. (2 Marks)</p> <p>(iii) What are the different zones of earth's atmosphere? पृथ्वीच्या वातावरणातील वेगवेगळे विभाग कोणते आहेत ? (2 Marks)</p> <p>(iv) Define sea-waves. सागरी लाटांची व्याख्या लिहा. (2 Marks)</p> <p>(v) Write a note on Density of sea-water. सागरी जलाची घनता यावर टीप लिहा. (2 Marks)</p> <p>(vi) Define oceanography. सागरी विज्ञानाची व्याख्या लिहा. (2 Marks)</p> <p>(vii) Define and explain tides. भरती व ओहोटीची व्याख्या लिहा. (2 Marks)</p>	2011
<p>(i) How cloud formation takes place? ढगाची निर्मिती कशी होते ? (2 Marks)</p> <p>(ii) Write any two weather variable parameters. हवामान बदलाचे कोणतेही दोन घटक लिहा. (2 Marks)</p> <p>(iii) Give any two effect of sea pollution. समुद्राच्या दुष्प्रतिके कोणतेही दोन परिणाम लिहा. (2 Marks)</p> <p>(iv) State any two CRZ regulations. सी आर झेड चे कोणतेही दोन नियम सांगा. (2 Marks)</p> <p>(v) Write any two Govt. programs for ocean resources development. ओसीयन रिसोर्स डेव्हलपमेंट साठी कोणतेही दोन सरकारी प्रोग्राम लिहा. (2 Marks)</p> <p>(vi) Write any two coastal degradation. कोणतेही दोन कोस्टल डिग्रेडेशन लिहा. (2 Marks)</p>	2010

(vii) State any two important point of Marine area management. मरीन एरीय मॅनेजमेंट चे दोन महत्वाचे मुद्दे लिहा. (2 Marks)	
(i) Explain in brief the composition of atmosphere. वातावरणाची संरचना थोडक्यात स्पष्ट करा. (2 Marks) (ii) Causes and effects of marine pollution on coastal ecosystem. सागरी प्रदूषणाची कारणे व त्याचा समुद्रकिनारी परिस्थितीकीवर होणारे परिणाम. (2 Marks) (iii) Marine Resources सागरी संसाधने (2 Marks) (iv) CRZ regulations सी आर झेड ची नियंत्रणे (2 Marks) (v) Impact of climate change and sea level हवामान बदलाचा परिणाम व समुद्र पातळी (2 Marks) (vi) Cloud formation मेघनिर्मिती (2 Marks) (vii) Weather forecasting हवामानाचा अंदाज (2 Marks)	2009
(i) Give the sources of ocean pollution. सागरी प्रदूषणाचे स्रोत लिहा. (2 Marks) (ii) What is Coastal Regulation Zone in India? भारतातील तटवर्ती कायदा क्षेत्र म्हणजे काय? (2 Marks) (iii) Which are major weather forecasting systems? हवामानाचा अंदाज वर्तवण्याच्या मुख्य पद्धती लिहा. (2 Marks) (iv) What are Clouds ? ढग म्हणजे काय ? (2 Marks) (v) What do you mean by Monsoon? वर्षाऋतू म्हणजे काय ? (2 Marks) (vi) What is Ozonosphere? ओझोनांबर म्हणजे काय? (2 Marks) (vii) Give the Laws of the Sea. सागरी कायदे लिहा. (2 Marks)	2006

4.6 Indian Geogaphy

PYQs	Year
<p>Write a brief note on the geographical location of Indian Islands.</p> <p>भारतीय बेटांच्या भौगोलिक स्थानांवर संक्षिप्त टीप लिहा. (5 Marks)</p>	2011
<p>Explain with proper reasons, why deltas are formed on the eastern coast of India.</p> <p>त्रिभुज प्रदेशांची निर्मिती भारताच्या पूर्व किनारपट्टीवर का झाली आहे ते योग्य कारणांसह स्पष्ट करा. (5 Marks)</p>	2011
<p>What are the characteristics of tropical deciduous vegetation?</p> <p>उष्ण कटिबंधीय पानझडी वनस्पतींची वैशिष्ट्ये कोणती आहेत ? (2 Marks)</p>	2011
<p>Divide India into major physiographic regions and mention the importance of 'Northern mountain ranges.</p> <p>भारताची प्रमुख प्राकृतिक विभागात विभागणी करा व 'उत्तरीय पर्वतरांगांचे' महत्व सांगा. (5 Marks)</p>	2010
<p>Mention the different forest types of India & Describe the features of "Tropical wet evergreen forests'.</p> <p>भारतातील विविध जंगल प्रकार सांगून 'उष्णकटीबंधीय आर्द्र सदाहरीत जंगले' यांची वैशिष्ट्ये वर्णन करा. (5 Marks)</p>	2010
<p>What is migration of population? Explain various types of migration & discuss its effects at source.</p> <p>लोकसंख्येचे स्थलांतर म्हणजे काय ?</p> <p>स्थलांतराचे विविध प्रकार स्पष्ट करा व स्थलांतरामुळे मुळ स्थानी होणाऱ्या परिणामांची चर्चा करा. (10 Marks)</p>	2010
<p>Divide India into major physiographic divisions and give the significance of Peninsular Plateau.</p> <p>भारताची प्रमुख स्वाभाविक विभागात विभागणी करा व द्विपकल्पिय पठाराचे भौगोलिक महत्त्व सांगा. (5 Marks)</p>	2009

What is the effect of characteristic location of India on the climate of the country? भारताच्या वैशिष्ट्यपूर्ण स्थानाचा देशाच्या हवामानावर कोणता परिणाम दिसून येतो ? (5 Marks)	2009
What is human population migration? Illustrate the effect of human population migration on source and destination. मानवी लोकसंख्या स्थलांतर म्हणजे काय? मानवी लोकसंख्या स्थलांतरामुळे सुळ आणि गंतव्य स्थानी होणाऱ्या परिणामाची सोदाहरण चर्चा करा. (10 Marks)	2009
What are the land frontiers of India? भारताच्या भूमि सरहद्दी कोणत्या ? (5 Marks)	2006
Divide India into major physiographic divisions and give their location and extent. भारताची प्रमुख स्वाभाविक विभागात विभागणी करा व त्यांची स्थाने व विस्तार द्या. (5 Marks)	2006

4.7 Maharashtra Geography:

PYQs	Year
Describe the major landforms of Konkan coast with examples. कोकण किनारपट्टीवरील प्रमुख भूरूपांचे उदाहरणांसह वर्णन करा. (5 Marks)	2011
Do you find any spatial and temporal variability of rainfall in Maharashtra? Quote geographical reasons. महाराष्ट्राच्या पर्जन्याची स्थल आणि काल परतवे परिवर्तनशीलता / अनिश्चितता आहे काय? भौगोलिक कारणे सांगा. (5 Marks)	2011

<p>What is seasonal migration of human population? Discuss its problems with suitable examples from drought prone zones of Maharashtra.</p> <p>मानवी लोकसंख्येचे हंगामी स्थलांतर म्हणजे काय ? महाराष्ट्राच्या अवर्षण प्रवण क्षेत्रातील योग्य उदाहरणांसह हंगामी स्थलांतराच्या समस्यांची चर्चा करा. (10 Marks)</p>	2011
<p>'From the last decade, slums are growing very fast in various tahsil level towns of Maharashtra', give your comments with examples.</p> <p>'मागील दशकापासून महाराष्ट्रातील विविध तालुका पातळीवरील शहरांमध्ये झोपडपट्ट्यांची वाढ अगदी जलद गतीने होत आहे' यावर आपले मत उदाहरणांसह मांडा. (10 Marks)</p>	2011
<p>List the various mineral and energy resource areas of Maharashtra and write a brief note on 'distribution of coal fields in Maharashtra'.</p> <p>महाराष्ट्रातील विविध खनिज व ऊर्जा संसाधन क्षेत्रांची यादी करा आणि 'दगडी कोळशाच्या क्षेत्रांचे महाराष्ट्रातील वितरण' यावर लघुटीप लिहा. (10 Marks)</p>	2011
<p>Define the term "Tourism" and evaluate the role of coastal zones in development of tourism in Maharashtra.</p> <p>पर्यटन या संज्ञेची व्याख्या सांगा आणि 'महाराष्ट्राच्या पर्यटन विकासात किनारपट्टीची भूमिका' याचे मूल्यमापन करा. (10 Marks)</p>	2011
<p>Which is the highest peak in the Sahyadris? Write a note on it.</p> <p>सह्याद्रीतील सर्वात उंच शिखर कोणते ? त्यावर टीप लिहा. (2 Marks)</p>	2011
<p>What are the different agro-climatic zones of Maharashtra? Write a short note on any one of them,</p> <p>महाराष्ट्रातील विविध कृषि-हवामान क्षेत्रे कोणती आहेत ? त्यापैकी कोणत्याही एकावर लघुटीप लिहा. (2 Marks)</p>	2011

Define the term droughts and enlist the various problems of droughts in Maharashtra. दुष्काळ या संज्ञेची व्याख्या सांगा आणि महाराष्ट्रातील दुष्काळाच्या विविध समस्यांची यादी करा. (2 Marks)	2011
What do you mean by erosion of soil? Highlight the major problems of soil erosion in Maharashtra. मृदा अपक्षयण म्हणजे काय ? महाराष्ट्रातील मृदा अपक्षयणाच्या प्रमुख समस्या ठळक करा. (2 Marks)	2011
Write a brief note on 'Sanctuaries in Maharashtra'. 'महाराष्ट्रातील अभयारण्ये' यावर संक्षिप्त टीप लिहा. (2 Marks)	2011
Explain the need of Agro-forestry in the context of Maharashtra. महाराष्ट्राचा विचार करता वनशेतीची गरज स्पष्ट करा. (2 Marks)	2011
Describe the physical features of "costal plains of Maharashtra". महाराष्ट्राच्या 'किनारपट्टी प्रदेशाची' प्राकृतिक वैशिष्ट्ये वर्णन करा. (5 Marks)	2010
Discuss various problems of soil erosion in Maharashtra & suggest the remedies to overcome them. महाराष्ट्रातील मृदेच्या धुपेच्या विविध समस्यांची चर्चा करून त्यावर उपाय सुचवा. (5 Marks)	2010
Discuss the problems of rural settlements of Maharashtra and suggest the measures to overcome them. महाराष्ट्रातील ग्रामीण वसाहतींच्या समस्यांची चर्चा करून त्यावर उपाययोजना सुचवा. (10 Marks)	2010

<p>Give the brief account of Atomic Energy Resources of Maharashtra.</p> <p>महाराष्ट्र राज्याच्या 'अणु ऊर्जा स्रोतांचा' थोडक्यात वृत्तांत द्या. (10 Marks)</p>	2010
<p>Explain in brief the 'Geological structure of Maharashtra plateau'. '</p> <p>महाराष्ट्र पठाराची भूगर्भरचना' थोडक्यात स्पष्ट करा. (2 Marks)</p>	2010
<p>What do you know about the term 'Spatio-temporal variability of rainfall'?</p> <p>'पर्जन्याची अभिक्षेत्रीय कालबद्ध परिवर्तनशीलता' या संज्ञेसंदर्भात आपणास काय माहिती आहे ? (2 Marks)</p>	2010
<p>Write a brief note on implementation of 'DPAP in Maharashtra.</p> <p>महाराष्ट्रात 'अवर्षणग्रस्त क्षेत्र कार्यक्रमाची अंमलबजावणी' यावर लघुटिप लिहा. (2 Marks)</p>	2010
<p>What are the basic problems of Drinking water in urban areas of Maharashtra?</p> <p>महाराष्ट्रातील शहरीक्षेत्रात पिण्याच्या पाण्याच्या पायाभूत समस्या कोणत्या आहेत ? (2 Marks)</p>	2010
<p>Mention the salient features of 'Farm forestry.</p> <p>'वनशेती' ची ठळक वैशिष्ट्ये विशद करा. (2 Marks)</p>	2010
<p>Explain the geographical features of 'Tadoba National Park'.</p> <p>'ताडोबा राष्ट्रीय उद्यानाची' भौगोलिक वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा. (2 Marks)</p>	2010
<p>'Sindhudurga district a tourist paradise of Maharashtra' - Evaluate in brief.</p> <p>'सिंधुदुर्ग जिल्हा महाराष्ट्राचे पर्यटक नंदनवन' थोडक्यात मुल्यमापन करा. (2 Marks)</p>	2010

Discuss the role of 'Western Ghat' on distribution of rainfall in Maharashtra. महाराष्ट्रातील पर्जन्य वितरणांत पश्चिम घाटाची भूमिका स्पष्ट करा. (5 Marks)	2009
Give the agro-climatic zones of Maharashtra state formed by ICAR (1991). भारतीय कृषी संशोधन परिषद (1991) यांनी निर्माण केलेल्या महाराष्ट्राच्या कृषी हवामान विभागांचा वृत्तांत द्या. (5 Marks)	2009
Discuss the urban problems of Greater Mumbai and Metropolitan region. बृहन्मुंबई व उपनगरीय विभागांच्या नागरी समस्यांवर चर्चा करा. (10 Marks)	2009
Give the brief account of conventional energy resources of Maharashtra state. महाराष्ट्र राज्याच्या पारंपारिक उर्जा स्रोतांचा थोडक्यात वृत्तांत द्या. (10 Marks)	2009
"Maharashtra state is very rich in tourist resorts". Illustrate it. "महाराष्ट्र राज्य पर्यटक आश्रयस्थानामध्ये खूपच समृद्ध आहे" याचे सोदाहरण स्पष्टीकरण द्या. (10 Marks) What are the striking differences between south and north Konkan in respect of climate and soils? दक्षिण व उत्तर कोंकणमध्ये कोणते ठळक फरक मृदा व हवामान संदर्भात दिसून येतात ? (2 Marks)	2009
What is river pollution? नदी प्रदूषण म्हणजे काय ? (2 Marks)	2009
Give the geographical significance of Gugamal. गुगामालचे भौगोलिक महत्त्व द्या. (2 Marks)	2009

What are the fundamental differences between Konkan and Maharashtra plateau rivers ? कोंकण व महाराष्ट्र पठारावरील नद्यांमध्ये मूलभूत फरक कोणते ? (2 Marks)	2009
What do you know about "Fayan" disaster? 'फयान' आपत्तीबद्दल आपणास काय माहिती आहे ? (2 Marks)	2009
Give an explanatory note on Konkan coastland. कोंकण किनारपट्टी वर खुलासेवार टिप्पणी लिहा. (5 Marks)	2006
Discuss the influence of topography on rainfall distribution of Maharashtra. महाराष्ट्राच्या भू-रचनेचा पर्जन्य वितरणावरील प्रभाव स्पष्ट करा. (5 Marks)	2006
Examine the demographic transition in Maharashtra State during 1901-2001. महाराष्ट्राच्या 1901-2001 या कालावधीतील लोकसंख्या संक्रमणाचे परिक्षण करा. (10 Marks)	2006
Discuss the socio-economic consequences of migration of population from other states in Maharashtra State. महाराष्ट्रात इतर राज्यातून होणाऱ्या लोकसंख्येच्या स्थानांतराच्या परिणामांची चर्चा करा. (10 Marks)	2006
Give a brief account of Mumbai-High offshore oil field. मुंबई हाय किनाऱ्याजवळील तेल विहीरीचा थोडक्यात वृत्तांत द्या. (10 Marks)	2006
Give any two salient features of the topography of Maharashtra plateau. महाराष्ट्रातील पठारी भू-रचनेची कोणतीही दोन ठळक वैशिष्ट्ये लिहा. (2 Marks)	2006
What are the characteristic flow patterns of Maharashtra rivers? महाराष्ट्रातील नद्यांच्या वैशिष्ट्यपूर्ण जलवहन प्रणाली द्या. (2 Marks)	2006

Give any two merits of vertisols of Maharashtra. महाराष्ट्रातील काळ्या मृदेचे कोणतेही दोन फायदे द्या. (2 Marks)	2006
Give the names of tiger reserves in Vidharbha region of Maharashtra. विदर्भातील राखीव व्याघ्र वने नमुद करा. (2 Marks)	2006
What are the agro-climatic zones of Maharashtra? महाराष्ट्राचे कृषि-हवामान विभाग कोणते ? (2 Marks)	2006
Which are the districts of Maharashtra having largest manganese deposits in the country? महाराष्ट्रातील कोणत्या जिल्ह्यांमध्ये देशातील सर्वात मोठे मॅंगेनीज खनिज साठे आढळतात. (2 Marks)	2006
What are the basic approaches of new industrial policy of Maharashtra. महाराष्ट्राच्या नवीन औद्योगिक धोरणाची पद्धत कोणती ? (2 Marks)	2006

Civil Services Mentors Hub

4.8 Water as Resources

PYQs	Year
Explain the importance of water as a resource. Write a note on national water policy of India, पाण्याचे रिसोर्स म्हणून महत्त्व स्पष्ट करा. भारताच्या राष्ट्रीय पाणी पॉलिसीवर टीप लिहा. (10 Marks)	2011
Discuss the role of water resources in National Development and add a critical note on interstate dispute on water use. राष्ट्रीय प्रगतीमध्ये जल संसाधनांची भूमिका स्पष्ट करा व पाणी वापरासंबंधी आंतरराज्य तटे याबाबत टिकात्मक माहिती लिहा. (10 Marks)	2009

Kaivalya

Civil Services Mentors Hub